

“והיה לכם לציצית”

קונטרס בענייני התכלת

שנה שביעית

יו"ל בס"ד לקראת פרשת שלח תשע"ג

ע"י אגודת "פתיל תכלת"

לע"נ

הרה"ג הרב יעקב יוסף זצ"ל
בן מרן הרה"ג עובדיה יוסף שליט"א
נלב"ע ב' באייר תשע"ג

הגב' שרה דינה וואראבא
ב"ר אלימלך וטשארנע טענצער
נלב"ע י"א באייר תשע"ג

הגב' מלכה אבנר
ב"ר ברוך שלמה ומאשה רבינוביץ
נלב"ע כ"ט בכסלו תשע"ג

ת.נ.צ.ב.ה.

קוראים נכבדים!

הרוצים להשתתף בגליון הבא ולשלוח מאמרים ובירורים בענייני התכלת או תגובות למאמרים שנדפסו בגליון זה, מתבקשים לשלוח תדפיס למערכת "והיה לכם לציצית" ת.ד. 50257 ירושלים 91501, עד ר"ח אייר תשע"ד. המערכת תבחר בין המאמרים ותדאג לעריכתם. במידת הצורך נוכל להשתתף בהוצאות.

עריכה וסדר: אייל פישלר

הדפסה: דפוס העיר העתיקה

ירושלים, תשע"ג

תוכן העניינים

עיון והלכה

- לבישת ציצית לבן בזמן שאין תכלת, וגדר מצות לבן ותכלת.... ז
הרב אליהו בריו"ט זילברמן
ירושלים ת"ו
- פרטי דינים ומנהגים בסדר הקשירות והכריכות..... יט
הרב אריה לייב יעקבזון
בני ברק
- גרסת הספרי בחוטי תכלת, בפ' שלח ובפ' כי תצא..... לו
הרב ישראל מאיר בוגרד
מודיעין עילית

מילי דאגדתא

- קריעת המעיל וגניזת התכלת..... מט
הרב מרדכי פאסט
ביתר עילית

*

*

*

*

עיון והלכה

*

*

*

הרב אליהו בריו"ט זילברמן
ירושלים ת"ו

לבישת ציצית לבן בזמן שאין תכלת וגדר מצות לבן ותכלת

א. בגמ' מנחות לח ע"א פליגי רבי ורבנן אי התכלת מעכבת את הלבן או לא, רבי סבר דמעכבין זה את זה, דדריש כתיב "הכנף – מין כנף" וכתיב "פתיל תכלת" (דהיינו לבן ותכלת) ואמר רחמנא "וראיתם אותו" עד דאיכא תרוייהו בחד, ורבנן דרשי "וראיתם אותו" כל חד לחודיה משמע. ובהמשך הסוגיא (לח ע"ב): "ומאן תנא דפליג עליה דרבי, האי תנא הוא דתניא רבי יצחק אומר משום ר' נתן שאמר משום ר' יוסי הגלילי שאמר משום רבי יוחנן בן נורי אין לו תכלת מטיל לבן".
ופסקו הרמב"ם (הל' ציצית פ"א ה"ד) ורוב הפוסקים כרבנן, מלבד הרז"ה (שבת יב ע"א מדפי הרי"ף) והשאלות שפסקו כרבי.

והרמב"ן במלחמות שם הקשה על הרז"ה, "שאם כדבריו, אנו שאין לנו תכלת אין אנו צריכין להטיל לבן... וכבר קיבלנו עדותו שכל ימיו פטר עצמו מן הציצית כדבריו הללו. והרי אבות קדמונים מימות הגאונים נהגו לצאת בטלית שיש בה לבן בלא תכלת...".

הרי לנו מדבריהם ז"ל, דאליבא דרבי שתכלת מעכבת את הלבן אין להטיל ציצית לבן בזמן שאין תכלת (אי לאו מדרבנן, כמו הצד שהעלה שם הרמב"ן וחלק על זה) אבל אליבא דרבנן שאין מעכבין זה את זה, נוהגין מימות הגאונים לצאת בטלית של לבן לחוד, וכן הוא פשוט בכל הפוסקים וכן נהגו כל הדורות, וכן מבואר בהדיא בגמ' הנ"ל "אין לו תכלת מטיל לבן".

ויש לעיין, למה לא חששו במה שעשו ד' כנפות וקיימו מצות לבן, שמבטלין בזה מצות עשה דתכלת, ומכניסים עצמנו בידיים לביטול מצות עשה דתכלת באונס, ולמה נכניס עצמנו לביטול מצוה אחת באונס כדי לקיים מצוה אחרת, ואילו אין עושים כלל ד' כנפות, הגם שאין מקיימים מצות לבן, מכל מקום אין מבטלין מצות תכלת.

ויש לדון בזה בכמה דברים:

- א. בלבישת ד' כנפות בלא ציציות – אי חשיב מבטל עשה בידיים, או בשב ואל תעשה.
- ב. אי אסור להכניס עצמו לביטול מצות עשה באונס בשב ואל תעשה.
- ג. אי כדי לקיים מצות עשה אחת מותר להכניס עצמו לביטול מצות עשה אחרת בשב ואל תעשה, ולא נימא 'מאי אולמיה דהאי עשה מהאי עשה' אלא בביטול בידיים.
- ד. במצות תכלת – אי הוי מצות עשה גמורה או הוי רק מצוה מן המובחר (מהתורה).

ב. הנה לענין לבישת ד' כנפות בלא ציצית, אי חשיב מבטל עשה בידיים ע"י הלבשה בלא ציצית או דחשיב שב ואל תעשה, נחלקו בזה הר"ש מדרויש עם ר"י במרדכי (מנחות סי' תתקמ"ד, הובא בב"י סוף סי' י"ג). דהר"ש סבירא ליה "שאם נפסק לאיש חוט של טלית בשבת, שאסור ללבושו עד שיתקן אותו, שאם לובשו עובר בעשה". והשיב ר"י "דליתיה, כדמוכח בשמעתיך דאע"ג דאיפסיק בכרמלית דרבנן שרי משום כבוד הבריות (- כלומר, דאמרינן בגמ' מנחות לז ע"א דרבינא ראה למר בר רב אשי בשבתא דריגלא שנפסק לו חוט הציצית ולא אמר לו עד שהגיע לביתו אעפ"י שהיה מהלך בכרמלית דרבנן, משום כבוד הבריות שדוחה איסור דרבנן, ואי היה בזה איסור תורה של ביטול עשה בידיים כדעת הר"ש למה הותר משום כבוד הבריות)... לכן נראה לר"י דמצות עשה דציצית אינו אלא להטיל בו ציצית כשילבשנו, ולא אמר הכתוב בלשון לא תלבש בגד שיש לו ד' כנפים בלא ציצית, דאז ודאי היה הדין עמו, אלא מצות עשה גרידא להטיל בו ציצית, ומכל מקום אין הטלית אסור ללבוש, וגם אינו עובר כיון שאין עתה יכול להטיל בו שהוא שבת, ובחול ודאי עובר כל שעה שלובשו בעשה דהטל בו ציצית".

הרי שנחלקו בגדר מצות ציצית, אי המצוה ללבוש עם ציצית ואז הוי ביטול עשה בידיים כדעת הר"ש, או דהמצוה היא להטיל ציצית כשילבשנו ואז הוי ביטול בשב ואל תעשה כדעת ר"י, וכשהוא אנוס שרי. ומשמע מדבריהם

דתרוויהו מודו דאי הוי בשב ואל תעשה מותר ללבוש הטלית במקום אונס, ואין איסור בלבישת הטלית אף שמכניס עצמו לביטול בשב ואל תעשה באונס. ועיין בט"ז ובמג"א בסימן י"ג, דהט"ז ועולת תמיד סבירא להו דאפילו מדרבנן מותר לדעת ר"י. והמג"א סבירא ליה דמדרבנן ודאי אסור אף בשבת ללבוש הטלית ורק משום כבוד הבריות שרי.

ג. והנה ר"י הוכיח שיטתו דהוי שב ואל תעשה מסוגיה דמנחות לז ע"א הנ"ל שהתירו משום כבוד הבריות לילך עם ציצית פסולה בכרמלית, ואי הוי ביטול עשה בידיים לא הותר משום כבוד הבריות כמבואר בברכות כ ע"א וביבמות צ. והר"ש מדרויש כנראה סבר דשאני התם דלבש בהיתר ואח"כ נפסקו חוטי הציצית ואז לא חשיב ביטול בידיים, וכמו שדנו בזה האחרונים בשאגת אריה סי' ל"ב, ובעמק יהושע סי' ב'.

ולכאורה יש לעיין למה לא הוכיח ר"י שיטתו מסוגיא דברכות ויבמות הנ"ל דסדין בציצית שפטרו חכמים מציצית חשיב ביטול בשב ואל תעשה, ויש כח ביד חכמים לעקור דבר מה"ת בשוא"ת. הרי בהדיא דלבישה בלא ציצית חשיב שוא"ת, ובתוס' (יבמות צ ע"ב ד"ה כולהו) הקשו: "סדין בציצית היכי הוי שוא"ת דכי מכסה בטלית דבת חיובא היא ואין בו ציצית הרי עובר בידיים, ויש לומר דבשעת עיטוף אכתי לא מיחייב עד אחר שנתעטף ד'כסותך' משמע שאתה מכוסה בה כבר, ו'אשר תכסה בה' אתי לדרשה אחרינא כדאמרי' במנחות (— לפטור תכריכי המת מציצית) ולאחר שנתעטף דמתחייב — שוא"ת הוא".

ושוב הקשו תוס' דמאי שנא מכלאים דחשיב עבירה בקום עשה (— כדמשמע בברכות כ ע"א), ותיצו בשם ר"י "דשאני כלאים דעיקר האיסור בשעת לבישה שלבש באיסור, אבל כאן לא מתחייב עד אחר שנתעטף כדפרישית".

ואם כן צ"ע למה לא הוכיח ר"י שיטתו מכאן דהוי שוא"ת.

ואכן בתוס' הרא"ש (שם ביבמות צ ע"ב) מבואר דדברי תוס' ביבמות הם דברי ר"י הנ"ל שבמרדכי, ודלא כהר"ש מדרויש, שסיים "ומכאן הורה ריצב"א דאם נפסק לאדם אחד ציצית בשבת או ב"ט יכול להתעטף בטליתו אפילו לכתחילה...", וכדברי המרדכי הנ"ל, ומבואר בהדיא דהוכיח כן גם מסוגיא זו.

וצ"ע מה יענה הר"ש מדרושי על ראייה זו מסדין בציצית, דכאן אי אפשר לתרץ כמש"כ לעיל דנפסק אחר הלבשה, דבסדין פטרוהו מציצית ולובש בלא ציצית, ולקמן אות י"א יתבאר יישוב לזה.

ד. והנה מדברי המרדכי בשם ר"י מבואר, דכיון דהוי ביטול בשוא"ת, כשהוא אנוס מותר לילך עם הבגד בלא ציצית, ואין איסור במה שמכניס עצמו למצב של ביטול באונס בשוא"ת, וכאמור כן הוא דעת הט"ז ועולת תמיד, והמג"א נחלק עליהם דבוודאי מדרבנן אסור ללבוש הטלית גם לדעת ר"י ורק משום כבוד הבריות יש להתיר.

ובשאגת אריה (סי' ל"ב) נקט דהעיקר כדעת ר"י, דחשיב שוא"ת ומותר, והוכיח זאת מכך שאנו מטילים לבן בלא תכלת בזמן שאין תכלת, והלא לשיטת הר"ש מדרושי אנו מבטלים עשה דתכלת בידיים ואיך שרי לעשות כן? ועל כרחק זהו כדעת ר"י דאין זו עקירה בידיים אלא בשוא"ת, ובאופן שאנוס על זה מותר.

הרי שהשאג"א השווה דין ביטול מצות תכלת לנידון של המרדכי הנ"ל בציציות פסולות, ומזה הוכיח דהעיקר כר"י דשרי, ומשמע מדבריו דשרי אפילו מדרבנן, ודלא כהמג"א אלא כהט"ז ועולת תמיד הנ"ל.

אלא שיש לדחות, דאולי במקרה של המרדכי והמג"א שאינו מקיים שום מצוה שכן הציציות פסולות יש איסור דרבנן וכהמג"א, אבל בנידון של הוכחת השאג"א מכך שמטילים בזמן הזה לבן בלא תכלת, שמא בכהאי גוונא שרי אף מדרבנן משום שסוף סוף יקיים מצות לבן בעשייה ממש, ואף דבעלמא אמרינן מאי אולמיה האי עשה מהאי עשה, היינו באופן של ביטול בידיים (כגון עשה דהשלמה – פסחים נט ע"א, ועשה דשילוח הקן – חולין קמא ע"א) אבל בביטול בשוא"ת של מצות תכלת מותר כדי לקיים מצות עשה של לבן.

ה. וראיתי בספר מעיל שמואל (לזקיני הגרש"א יודלביץ זצ"ל) בשם שו"ת ערוגות הבושם, שהוכיח כדעת המג"א נגד הט"ז ועולת תמיד, דגם לשיטת ר"י אסור מדרבנן ללבוש הטלית עם הציציות הפסולות אם אין שם כבוד הבריות, מדתנן בריש ביצה, ושם בגמ' ז ע"ב, דאסור לשחוט חיה ועוף ביו"ט אם אין לו

עפר מוכן או דקר נעוץ מבעוד יום, משום שמבטל מצות כיסוי הדם. הרי שאף על גב שיבטל מצות כיסוי הדם בשוא"ת באונס, משום שאסור לו לכסות ביו"ט, מכל מקום אסור לשחוט ולהיכנס למצב זה. וכן ראיתי ראייה זו בשו"ת עמק יהושע סי' ב'. ועיין שם מה שכתב על זה.

ולכאורה משם יש להוכיח שגם במקום קיום מצות עשה אחת אין להכניס עצמו לביטול מצוה אחרת בשוא"ת, דהלא השחיטה שם בשביל שמחת יו"ט דהוי מצוה (ודעת כמה פוסקים דמלאכת יו"ט הותרה רק משום עשה דשמחת יו"ט יעויין בפסחים סח ע"א ובשאג"א סי' ק"ב), ואפילו הכי משום ביטול מצות כיסוי הדם אסרו עליו לשחוט ביו"ט (ואף שיש לחלק דשמחת יו"ט אינו מצוה גמורה ואפשר בדברים אחרים). ואם כן הוכחת השאג"א להכריע כדעת ר"י מכך שמטילים לבן בלא תכלת בזמן שאין תכלת קשה, דלכאורה צריך לאסור לכל הפחות מדרבנן, ואפילו במקום קיום המצוה של לבן ייאסר משום ביטול מצוה דתכלת.

ו. ונראה לכאור באופן אחר, והוא דיש לעיין במצות עשה דלבן ומצות עשה דתכלת, אי הוי שתי מצוות עשה או דהוי מצות עשה אחת ולבן ותכלת הם רק שלמות במצוה ומצוה מן המובחר.

דהנה כתב רש"י ריש פרק התכלת: "התכלת אינה מעכבת את הלבן – ואע"ג דמצוה לתת תכלת ב' חוטיין בציצית... אפילו הכי אין זה מעכב את זה, ואי עבד ארבעתן תכלת או ארבעתן לבן יצא". ומפשטות לשונו נראה ד"יצא" ידי מצות ציצית לגמרי ולא חשיב מחסר עשה (והוי דומיא דמאי דאמרינן שם בגמ' דמוקמינן מתני' כרבי ו'התכלת אין מעכב את הלבן' היינו בדין להקדים לבן לתכלת, דלא הוי אלא למצוה מן המובחר ואי עבד איפכא יצא).¹

אמנם לפי זה לא דמי הך דהתכלת אינה מעכבת את הלבן לאינך אחריני במתני' דמנחות, כגון תפילה של יד אינה מעכבת של ראש, דהתם בוודאי קיים

¹ דיוק זה ברש"י ראיתי בסי' ל"ה מספר קדושת יו"ט לר' יו"ט ליפמן ז"ל (בן דורו של הגר"א ונר"ג הרבה עם הגר"ח מולאז'ין).

מ"ע ד'קשרתם לאות על ירך' ולא קיים כלל מ"ע ד'והיו לטוטפות בין עיניך'.
ובציצית קיים מצוות ציצית ורק לא יצא ידי חובת מצוה מן המובחר.
וכן נראה מדברי תוס' מ ע"א ד"ה סדין שפירשו דהמלאך אמר לרב קטינא
ציצית מה תהא עליה דהחסירו תכלת, "מציצית מן המובחר קא מקפיד".

וכן כתב בחידושים המיוחסים לרשב"א בדף מא ע"א בסד"ה אלא: "וי"ל
דבסדינו של רב קטינא היה בו ציצית של פשתן ולא היה בו תכלת משום גזירה
משום כסות לילה כאנשי ירושלים... וגער בו המלאך שלא היה מקיים עיקר
המצוה דזהו תכלת... וקאמר ליה ענשיתו בכה"ג, וקאמר דבהא ענשי על שאינו
מקיים עיקר מצוה אעפ"י שמקיים מצוה".

ובריש פרק התכלת סוף דף לח ע"א הקשה למה בעינן "וראיתם אותו" ללמד
דאין מעכבין זה את זה, לשתוק קרא ולא יהיה משמעות לעכב. ותיירץ: "...אי
נמי, אי לא כתב מידי והוי שתיק מ'וראיתם אותו', הוה אמינא דמכל מקום מעכבי
למצוה ובלא תרוויהו לא קיים מצוה מן המובחר, ולכך כתב 'אותו' דאשמעינן
'אותו' דהיכא דליכא נמי אלא חדא **דקיים מצוה מן המובחר** אלא דמצוה טפי
לעשותו משניהם". וכאן כבר הפליג יותר מהנ"ל, דבלבן לבד הוי אפילו בגדר
מצוה מן המובחר ורק "מצוה טפי" לעשותו משניהם.

וכן מורים בפשטות דברי הרמב"ם (הל' ציצית פ"א ה"ה): "אע"פ שאין אחד
מהן מעכב את חברו אינן שתי מצות אלא מצות עשה אחת, והלובש טלית שיש
בה לבן או תכלת או שניהם כאחד – הרי קיים מצות עשה אחת. אמרו חכמים
הראשונים: 'והיה לכם לציצית' – מלמד ששניהם מצוה אחת". הרי שהם שני
חלקים של מצוה אחת ויצא ידי המצוה באחד מהן.

וכן מבואר בפני יהושע בבא מציעא סא ע"ב על התולה קלא אילן, דתכלת הוי
רק מצוה מן המובחר. ובדיעבד יוצא ידי חובה בלבן.

ז. ועתה נבוא לבאר מה הזקיקם לכל רבותינו הנ"ל לפרש שהלבן והתכלת הם
שני חלקים של מצוה אחת, ואינם שתי מצוות שונות דומיא דתפילה של יד
ותפילה של ראש ושאר הדברים במשנה במנחות שאין מעכבין זה את זה.,
נראה שיסוד הדבר בדרשת הספרי, הביאו הרמב"ם בסהמ"צ שורש י"א, ובמ"ע

י"ד, ובהל' ציצית פ"א ה"ה). וזו לשון הרמב"ם בשורש י"א: "והנה היה אפשר לנו שנאמר שלבן ותכלת יימנו בשתי מצוות, לולי מה שמצאנו להם לשון מבואר במכילתא דר' ישמעאל (- במ"ע י"ד הביאו בשם ספרי), והוא אמרם שם: 'יכול שהן שתי מצוות, מצות תכלת ומצות לבן? תלמוד לומר 'והיה לכם לציצית' – מצוה אחת היא ואינה שתי מצוות. הנה כבר התבאר לך שאפילו החלקים שאינם מעכבין זה את זה פעמים יהיו מצוה אחת כשיהיה הענין אחד...".

הרי שלמד מברייתא זו שאינם שתי מצוות אלא מצוה אחת, וסבירא ליה שהברייתא אתיא כרבנן דאין מעכבין זה את זה ואפילו הכי חשיבי מצוה אחת. והרמב"ן בהשגותיו שם כתב דהאי ברייתא אתיא אליבא דרבי דסבר דמעכבין זה את זה ולזה אמר שהן מצוה אחת, והאומר שאינן מעכבין יעשה אותן מצות רבות. ותמה על הרמב"ם, דאי סובר האי תנא כרבנן ואין מעכבין זה את זה, אם כן "לאיזה ענין שנו שם מצוה אחת ואינם שתי מצוות? וכי בא התנא הזה עכשיו למנות מאתים וארבעים ושמונה מצוות עשה וללמדנו שלא נביא ענין ציצית בחשבוננו אלא למצוה אחת? ! זה הדבר איננו ראוי לטעות בו!".

ולפי המתבאר לעיל למדנו דבר גדול מהאי ברייתא לשיטת הרמב"ם וסיעתו, דגדר מצות לבן ותכלת הוי שני חלקים של מצוה אחת, ומשום הכי לבן אינו מעכב את התכלת ותכלת אינו מעכב את הלבן, ואילו היו שתי מצוות כסברת הרמב"ן היה בקיום אחת מהן ביטול מצוות עשה השנייה, מה שאין כן להרמב"ם וסיעתו הנ"ל. ובזה מיושבת קושיית הרמב"ן על הרמב"ם. ואע"פ שבגמ' למדו חכמים מ'וראיתם אותו' – כל חד לחודיה משמע, בברייתא זו דרשוה מ'והיה לכם לציצית', וכן מבואר בהדיא מלשון הרמב"ם בהלכה ה' הנ"ל דמכאן יליף דאין מעכבין זה את זה.

ח. על כל פנים זכינו לדין, דלדעת הרמב"ם וסיעתו (רש"י, תוס', רשב"א) אין התכלת והלבן שתי מצוות שונות אלא שני חלקים במצוה אחת (ולכן באחד מהן יצא ידי "המצוה" ורק לא קיים מצוה מן המובחר), ואילו ולדעת הרמב"ן הם שתי מצוות עשה כתפילין של יד ותפילין של ראש.

וממילא לדעת הרמב"ם וסיעתו מיושב הא דמטילים לבן לבד בזמן שאין תכלת, דאין זה כלל בגדר ביטול עשה, אלא ביטול מצוה מן המובחר.² ויש ליתן טעם לסברא זו דהוי שני חלקים של מצוה אחת. דהנה לשון הכתוב "ועשו להם ציצית... ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת, והיה לכם לציצית", דעל ידי עשייה דלבן ונתינת תכלת על הלבן והיה לכם – על ידי שתיהן – לציצית, שהמצוה היא ציצית והיא נהיית על ידי שני החלקים הנ"ל, וכדאיתא בכרייתא הנ"ל. הרי לפנינו דכאן בפרשת שלח נזכר פירוט עשיית הציצית על ידי לבן ותכלת ובפרשת כי תצא לא הוזכר פירוט כלל אלא רק מצות "גדילים תעשה לך", ואילו היו שתי מצוות שונות, מצות לבן ומצות תכלת, אם כן מצות גדילים לא ידענו באיזה מהן עוסקת, אבל אי הווי שני חלקים של מצוה אחת ניחא מה שבמשנה תורה התורה מקצרת ואומרת את המצוה בלא פירוט.

ט. ויש לבאר דבר נוסף הקשור לסברא זו. דהנה נחלקו הראשונים האם כשאין תכלת צריך ליתן ארבעה חוטים של לבן או דסגי מהתורה בשני חוטי לבן. דרש"י כתב בריש פרק התכלת דאי עביד "ארבעתן" תכלת או לבן יצא, וגם תוס' בריש פרק התכלת דנו בזה והסכימו לרש"י דבעינן ארבעה חוטים. וכתבו עוד, דשמא מדדרשינן 'גדיל – שנים; גדילים – ארבעה', בין יש בו מין אחד ובין יש בו שני מינים צריך ארבעה חוטים. וכן הוא ברא"ש בהל' ציצית סי' ו'. אבל הביא משו"ת הרא"ש כלל ב' סי' ט', וזו לשונו: "והלכה למשה מסיני דתכלת אינו מעכב את הלבן, והיה מספיק לנו בשני חוטי לבן אלא שאנו נותנין עוד שני חוטי זכר לתכלת". הרי דנקט דסגי בשני חוטים. והדבר תלוי בנידון הנ"ל, דאי הווי שתי מצוות נפרדות לרבנן, אם כן כשאין עושין שתיהן סגי בשני חוטים של לבן, וכשיטת הרא"ש בתשובה. אבל לדעת רש"י ותוס' תכלת ולבן שני חלקים בתוך מצות "גדילים", ולכן ארבעה חוטים

² ומכל מקום, אע"ג דהוי מצות תכלת גדר של "מן המובחר", בכל זאת יש בכוחה לדחות לא תעשה דכלאיים בציצית כמבואר בהדיא בכל הסוגיא, ולא חשיב אפשר לקיים שניהם ע"י לבן לחוד, וכבר עמד בזה הקדושת יו"ט הנ"ל.

זהו גוף המצוה (ורק דמצוותן של הארבעה חוטים שייעשו מתכלת ומלבן, ודבר זה אינו מעכב), ודו"ק.

י. ואולי יש לתלות בזה גם פלוגתא דר"ת עם שאר הראשונים בסי' י"ב, בדין גרדומי ציצית דכשר אם נשתייר כדי עניבה. דעת ר"ת בתוס' לח ע"ב (ד"ה אלא) דהני מילי דנשתייר שני חוטים שלמים. ודין גרדומין כשר רק לגבי חד מן המינים או תכלת או לבן, וצריך שיישאר מין אחד שלם. ודעת שאר הראשונים שם דבכל ארבעת החוטים כשר אי נשתייר כדי עניבה, ואין צריך שיישאר מין אחד שלם, וגרדומי "תכלת" היינו גרדומי "ציצית". ויש לומר דאי הוי שני חלקים במצוה אחת, אבל בעצם מצות ציצית בארבעה חוטים איזה שיהיו, והוי תכלת ולבן רק מצוה מן המובחר, אם כן בדין גרדומין אין מעליותא שיישאר מין אחד שלם, כיון שאין המינים בעצם הגדרת ציצית; אבל אי הוו שתי מצוות שונות, מצות תכלת ומצות לבן, אם כן אפשר דבעינן מין אחד שיישאר בשלמות, ואף שאין זה מוכרח. ויל"ע בזה.

יא. ולפי מה שנתבאר (לעיל אותיות ז'-ח') בדעת הרמב"ם וסיעתו, דמצות תכלת היא בגדר מצוה מן המובחר, ואינה בגדר מצות עשה גמורה, יש ליישב בזה הוכחת השאגת אריה סי' ל"ב הנ"ל, דאיך אנו לובשין לבן בלא תכלת ומבטלים מצות עשה דתכלת, ולכן כתב להוכיח מזה כדעת ר"י במרדכי נגד הר"ש מדרויש. ולהנ"ל יש לומר, דמודה הר"ש מדרויש לגבי מצות תכלת דהוי בגדר מצוה מן המובחר, דבזה מותר ללבוש ואין איסור בלבישה, וכל דבריו של הר"ש לאסור הלבישה הם בטלית עם ציציות פסולים דמבטל לגמרי מצות "גדילים תעשה לך" והוי ביטול עשה בידיים, אבל לגבי ביטול מצות תכלת בזה מודה הוא לר"י דאין איסור בלבישה.³ גדר "מצוה מן המובחר" שכתבו הראשונים פירושו שחייבים לעשותה אם אפשר, כמו שציוותה התורה בפירוש, ואינו רשות. ורק שאין זה מעכב את קיום המצוה בהיעדר ה"מובחר" של תכלת ולבן. ולכן הגם שחייבים בזה ובמניעתה

³ וכן כתב בקדושת יו"ט הנ"ל לדחות הוכחת השאג"א.

חשיב ביטול עשה, מכל מקום ביטול זה נחשב רק כביטול בשב ואל תעשה, שהרי אין התורה אוסרת לבישה כזו של לבן לחוד או תכלת לחוד, דהרי כשאין תכלת הוי מצות התורה ללבוש כך, אלא זהו ציווי להשלים את מצות ציצית. ולכן אין זה 'איסור לבישה' ואין כאן ביטול בידיים אלא מצוה לעשותה אם אפשר. ולכן יסבור הר"ש מדרושי דגדר ביטול מצות תכלת חשיב שב ואל תעשה, כמו ביטול מצות ציצית לגמרי לשיטת ר"י.

וכן יתיישב בזה מה שהערנו (לעיל אות ג') דהר"י והר"ש במרדכי דנו בנידון זה אי הוי שב ואל תעשה או ביטול בידיים. ור"י אמר להוכיח מסוגיא דמנחות לו ע"א דכבוד הבריות, ולמה לא הוכיח ר"י שיטתו מסוגיא דברכות כ ע"א ויבמות צ ע"ב דסדין בציצית הוי שב ואל תעשה ולא ביטול בידיים. והתשובה לזה, משום דבדין סדין בציצית נחלקו הראשונים אי פטרוהו רק מתכלת או פטרוהו לגמרי גם מלבן – עיין בב"י סוף סי' ט' – ולרש"י וסיעתו סדין בציצית מטילים בו לבן, ורק מצות תכלת מבטלים בו, אם כן בזה אמרו דהוי שב ואל תעשה, אבל לגבי ציציות פסולות דמבטל מצות 'גדילים תעשה לך', בהא אין להוכיח מכאן דהוי שוא"ת ורק מסוגיא דמנחות לו ע"א דאיירי בציציות פסולות יש להוכיח כן. ותוס' הרא"ש ביבמות צ ע"ב שכתב להוכיח מסוגיא דסדין בציצית כדעת ר"י, זה משום דתוס' מפרשי דסדין בציצית פטרוהו אף מחוטי לבן ואין מטילים בו ציצית כלל. ואפילו הכי קרו לה בגמ' שב ואל תעשה, אם כן שפיר יש להוכיח גם מכאן כדעת הר"י ולא כדעת הר"ש, וכעין זה כתב הראש יוסף (לפרמ"ג) בשבת כה ע"ב דלרש"י אין הוכחה מסדין בציצית כיון שמטיל לבן בסדין. ע"ש.

יב. ולדעת הרמב"ן דתכלת ולבן הם שתי מצוות עשה שונות ולא הוו מצוה אחת, אם כן הדרינן לקושיא איך מטילים לבן בזמן שאין תכלת והלא מבטלים מצות עשה דתכלת. והערנו דאפילו נימא כהר"י במרדכי, מכל מקום יקשה דמדרבנן אסור להכניס עצמו לביטול עשה באונס אפילו באופן של שב ואל תעשה (לעיל אות ה').

ויש לבאר באופן אחר לדעתו, דאע"ג דהוו שתי מצוות שונות מכל מקום בדין זה ד'תכלת אין מעכבת את הלבן' דילפינן מקרא "וראיתם אותו – כל חד לחודיה

משמע" (מנחות לח ע"א), אם כן כאן גלי רחמנא דאי אין יכול לקיים שניהם יעשה אחד מהן אע"ג שמבטל המצוה השנייה. דהאי ילפותא דרבנן "כל חד לחודיה משמע" באה לומר באופן חיובי 'וראיתם אותו – אחדא', דאי אכתי אסור לעשות כן משום ביטול עשה, למאי רבי רחמנא דאין מעכב? ואין מסתבר כלל שבא הכתוב ללמד למצב של דיעבד אחר שעבר איסור. ואפילו אי מדרבנן יש איסור להכניס עצמו במצב ביטול עשה בשוא"ת, וכנ"ל גבי מניעת כיסוי הדם ביו"ט, מכל מקום כאן דגלי רחמנא בהדיא דאין מעכבין זה את זה ושרי לכתחילה לעשות אחד מהן כשאי אפשר לקיים שניהן, גם מדרבנן שרי.⁴

יג. וראיתי בספר פתיל תכלת לאדמו"ר מרדזין ז"ל (עמ' קג), שהביא סברא זו ודחה אותה, דאין לומר דיש ריבוי להתיר להטיל לבן כשאין תכלת או איפכא, משום דלשיטתו האי דרשה ד"וראיתם אותו – כל חד לחודיה" אינו ריבוי כלל דהא איצטריך לכמה דרשות במנחות מג ע"ב, והוי רק תשובה לדברי רבי שסבר "וראיתם אותו – עד דאיכא תרוויהו בחד" (שאמרו לו רבנן דאינו במשמע ואפילו כל חד במשמעות). ולכן נדחק לפרש דהא ד"אין לו תכלת מטיל לבן" היינו היכא דאיכא כבוד הבריות. והדוחק מבואר לכל, דלפי זה היכא דליכא כבוד הבריות יהיה אסור ללבוש טלית עם לבן, ובוודאי שמנהג כל הדורות מימות הגאונים לא סברו כן, ולבשו לכתחילה ציצית עם לבן וכד' ואפילו בצנעה דלא שייך כבוד הבריות. וסברת חיוב מצות לבן, שנדחק לומר דצער המניעה מזה שוה לכבוד הבריות, תמוהה.

ובפרט דמסתבר דדרשה גמורה היא, דהלא דריש מדכתיב "אותו" ולא 'אותם' שמע מינה דכל חד לחודיה משמע, ואינו ענין לכל הנך דרשות בדף מג ע"ב דדרשו מ"וראיתם" למעט כסות לילה או סומא או שאר דרשות דשם. ובחידושים המיוחסים לרשב"א ריש פרק התכלת פירש להדיא דדרשה דרבנן וראיתם אותו למעט, ד"אותו... לאחד מן המינים".

⁴ וכתירוץ זה ראיתי בספר עמק יהושע סי' ב'. ציון לספר זה ראיתי בנצי"ב בהעמק דבר ובשאלתות.

וממילא גלי רחמנא דהיכא דאי אפשר, שרי בחד מינייהו.

ויש להוסיף טעם בזה מדברי האור החיים בפ' שלח על הא דכתיב "לדורותם" למצות לבן או לאחרו אחר מצות תכלת, וזו לשון האור החיים: "אכן לצד שיש במצות ציצית שני דברים, הלבן והתכלת, הלבן ישנו בכל זמן והתכלת יש זמן שאינו מצוי, ונתחכם ה' ואמר 'לדורותם' קודם זכרון התכלת, לומר שהלבן לדורותם, אבל תכלת כשאינו בנמצא אין חיוב בו. והגם שהתכלת אינו מעכב את הלבן ולא הלבן את התכלת, אף על פי כן הלבן הוא בנמצא לדורות בלי הפסק מה שאין כן התכלת".

יד. וכל נידון הנ"ל הוא בזמן שאין תכלת, דאילו בזמן שיש תכלת חייבין בה (אפילו אי נימא דהוי בגדר מצוה מן המובחר, וכמו שנתבאר לעיל בדעת הראשונים), כמו שמוכח בכמה מקומות:

א. דמדחזינן דתכלת דוחה לא תעשה שבתורה דכלאים.

ב. בדף מג ע"ב: "גדול עונשו של לבן יותר מעונשו של תכלת" – הרי שיש עונש בביטולה.

ג. מדברי המלאך לרב קטינא (בדף מא ע"ב) דמענישנן אעשה בעידן ריתחא, ופירשו תוס' ורשב"א שם שכוונת המלאך היה על ביטול התכלת של מצוה מן המובחר.

ד. בדף מד ע"א "כל שאין לו ציצית בבגדו עובר בחמשה עשה", ופירש"י: "ועשו, ונתנו, והיה, וראיתם, גדילים" – הרי שנחשב 'ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת' לאחד מחמש מצוות שעובר עליהן (ואולי האי ברייתא כרבי דמעכבין, וצ"ע בזה).

ה. סדין בציצית לדעת הרי"ף וסיעתו פטור רק מתכלת וחשיב עקירת דבר מה"ת בשוא"ת.

הרי מכל הנ"ל, דהוי חיוב גמור, אף אם אינו בגדר מצות עשה גמורה ויש עונש בביטולה.

וה' יעזרנו לקיים כל המצוות בהידור לשמו באהבה וביראה.

הרב אריה לייב יעקבזון בני ברק

פרטי דינים ומנהגים בסדר הקשירה והכריכות

תחיבת החוטים בכנף

בגמ' (מנחות לח ע"א): "דתניא מצוה להקדים לבן לתכלת, ואם הקדים תכלת ללבן יצא, אלא שחיסר מצוה". ופליגי רבותינו הראשונים במהות הקדמה זו, דמרש"י משמע דקאי על תחיבת החוטים בכנף, דיש לתחוב חוטי הלבן תחילה ואח"כ התכלת. וז"ל בד"ה הכנף מין כנף: "ואם הקדים התכלת אין הלבן מעכב ואין צריך לפסוק התכלת אלא יתן הלבן אחריו" (וכ"כ בדעת רש"י בתוס' חיצוניות ובתוס' אחרות, הוב"ד בשטמ"ק, עיין לשונם להלן). וכן עולה מדברי התוס' (ד"ה ואם), וכמו שדקדק מדבריהם מרן החזו"א (או"ח סי' ג סקי"א ד"ה במ"ב), שכתבו דדין זה אינו לעיכובא, "דלית לן למימר דאסדר לבד יקפיד הכתוב לעכב... עיכובא לא קאי אלא אחסרון מעשה". הרי דאיירי בסדר עשיית המעשים ולא בדבר הניכר גם אחרי הקשירה. וכן בדבריהם לקמיה (שם ע"ב ד"ה מידי) כתבו להדיא: "הוי כאילו כתב בהדיא תן שני חוטי לבן תחילה ואח"כ פתיל תכלת".

מאידך בשטמ"ק שם הביא דברי תוס' חיצוניות: "מצוה להקדים לבן לתכלת, פ"ה לתחוב הלבן בכנף תחילה, ולא נהירא דבהא מאי חביבותא דמצוה איכא. וי"ל דמצוה להקדים חוליות של לבן לחוליא של תכלת, כדאמרינן לקמן מתחיל בשל לבן ומסיים בשל לבן". וכ"כ שם בשטמ"ק בשם תוס' אחרות: "מצוה להקדים, פרש"י מתני' דקתני אין מעכבין זה לזה להקדים המאוחר, מתוך פירושו משמע דמיירי לענין תחיבת החוטין בכנף, דמצוה להקדים לבן ואם הקדים תכלת ללבן לא מעכב. ולא נהירא, דמאי שייך לומר הקדמה בדבר שאינו ניכר, שהרי אחר שנתחבו שניהם אין ניכר מי הקדים לתחיבות. לכך נראה לפרש דמיירי בכריכות החוטין, דמצוה להקדים חוליא של לבן תחילה, כדאמר לקמן מתחיל בשל לבן ומסיים בשל לבן, וקאמר שאם הקדים חוליא של תכלת לשל לבן אין מעכב" (ועיין ערוגות הבושם ח"ג עמ' ריב שהביא את שני הפירושים).

והנה הרמב"ם (הל' ציצית פ"א ה"ו) כתב: "כיצד עושין את הציצית?... ומכניס שם ארבעה חוטין וכופלן באמצע", ולא הזכיר כלל שיש להקדים לתחוב של לבן תחילה. וכתבו האחרונים בדעתו (חזו"א שם, והגרי"ז רפ"ד דמנחות, ובחזון יחזקאל מנחות פ"ו ה"ו ד"ה מצוה) דמפרש לה לענין הקדמת הלבן לתכלת בכריכות וכהשטמ"ק. וגם הרי"ף השמיט ברייתא זו דמצוה להקדים לבן וכו', ונראה דסבירא ליה כנ"ל, וסמך על מש"כ מתחיל בלבן (ובקרבן אורה לח ע"א תמה על השמטת הרי"ף והרמב"ם דין זה, ומש"כ בדברי הרי"ף דכיון דהוא הלכתא למשיחא לא הביאו, צ"ע דהא כל הלכות תכלת הביא הרי"ף, וגם לא יגהה מזור בזה לדברי הרמב"ם, והנכון כמ"ש).

והעולה, דלדעת רש"י ותוס' יש להקדים לתחוב בבגד את חוט התכלת לפני חוטי הלבן, ולדעת הרי"ף והרמב"ם ותוס' שהובאו בשטמ"ק אין צורך לדקדק בזה. ולדינא יש להחמיר בזה אחר דמבואר בגמ' לח ע"ב דילפינן ליה מקרא, ומשמע דדאורייתא הוא.

ולענין דיעבד, אם תחב התכלת תחילה אם מעכב (לרש"י ותוס') – הנה בגמ' שם איתא דאם הקדים תכלת ללבן יצא אלא שחיסר מצוה, ומקשה "מאי חיסר מצוה? אילימא חיסר מצוה דלבן וקיים מצוה דתכלת, לרבי עכובי מעכבי אהדדי, אמר רב יהודה אמר רב שחיסר מצוה ועשה מצוה, ומאי חיסר מצוה, דלא עבד מצוה מן המובחר". ופירש רש"י: "חיסר מצוה – מצות הקדמה. ועשה מצוה – דהאיכא לבן ותכלת". וממה שהקשתה הגמ' מרבי הסובר שמעכבי אהדדי, משמע דלרבנן הסוברים שהלבן אינו מעכב את התכלת שפיר מצינן למימר דחיסר מצוה דלבן וקיים מצוה דתכלת, ומה דקתני יצא היינו מצות תכלת, אולם מצות לבן אינו יוצא. אמנם בתוס' שם (ד"ה לרבי) בתירוץ השני כתבו בקושיית הגמ' דלרבנן כל שכן, דקשה טפי, אמאי חיסר מצוה הא לא מעכבי אהדדי (וביאור דבריהם כמ"ש מרן החזו"א [או"ח סי' ג סקי"א ד"ה שם], וכ"כ בשיעורי הגרי"מ פיינשטיין [הנד"מ], דמכיון דאין מעכבין זה את זה ואם אין לו אלא לבן עושה לבן לברו, לא מסתבר למימר דאם הקדים תכלת ללבן לא יצא ידי חובת לבן), ולפי זה גם לרבנן צריך לומר דחיסר מצוה היינו שלא עשה מצוה מן המובחר, אבל יצא ידי לבן ותכלת. [אך יש לעיין דרש"י פירש בקושיית הגמ'

דכרבי בעינן לאוקמה, ומשמע קצת מדבריו דלרבנן ניחא, וכמו שדקדקו מדבריו התוס', ואם כן אפשר דלא סבירא ליה כהתוס' בזה, ואינו מוכרח].

עיקר הכריכה בתכלת או משני המינין

איתא בגמ' (מנחות לט ע"א): "תנא כשהוא מתחיל [לכרוך] מתחיל בלבן, הכנף מין כנף, וכשהוא מסיים מסיים בלבן, מעלין בקודש ולא מורדין". ונחלקו רבותינו הראשונים אם שאר הכריכה היא בחוט התכלת דווקא, או משני המינים לבן ותכלת.

שיטת הרמב"ם (פ"א ה"ז) דכל הכריכות הם בתכלת חוץ מכריכה ראשונה ואחרונה, וז"ל בתשובתו (בלאו סי' רפו): "ולפי שהמצוה של תכלת שיהא הפתיל כולו תכלת, לא נעשה מהלבן אלא כריכה אחת בלבד סמוכה על הכנף מין כנף, ושאר החוליא עם החוליות כולן בתכלת, חוץ מכריכה אחרונה שהיא בלבן הואיל והתחיל בו. וכ"כ רבינו שמואל בר חפני ז"ל". וכן מבואר בספר החינוך (מצוה שפו), דעיקר הכריכה היא בחוט התכלת. וכן כתב רבינו בחיי (סוף פ' שלח), והוסיף שכן כתבו הגאונים ז"ל בחיבוריהם ובתשובות שאלות שלהן. וכן הוא משמעות לשון הערוך (ערך תכלת), והמאירי (יבמות ה ע"ב בביאור הגמ' ושם להלן בפסקים).

אולם שיטת רגמ"ה (לח ע"א במהדורת עוז והדר), תוס' (לט ע"א ד"ה לא), הרא"ש (הל' ציצית סי' טו), העיטור (הל' ציצית), הר"י מלוניל (הלכות קטנות הל' ציצית יג ע"א), הראב"ד (בהשגות על הרמב"ם פ"א ה"ז) בשם רב נטרונאי גאון, וכ"ה בתשובת הגאונים שהובאה בספר האשכול (אלבק עמ' רה. ונדפסה במילואה בגאוניקה ח"ב עמ' שלא), ועוד, שכורכים מהלבן והתכלת בשווה. ולשיטתם נאמרו כמה דרכים היאך לכרוך משניהם, הדעה הרווחת היא לכרוך חוליה מלבן וחוליה מתכלת לסירוגין, וכמבואר בתשובת הגאונים ובתוס' וברא"ש שם ועוד. והראב"ד (שם) כתב לכרוך כריכה מלבן וכריכה מתכלת. ומרש"י (לט ע"א) משמע קצת דמתחילה יכרוך לבן ושוב יכרוך כמה חוליות מהתכלת וחוזר ומסיים בכריכה של לבן. וכעין זה משמעות לשון הסמ"ק (מ"ע לא), ואינו מוכרח.

ולכאורה שורש פלוגתא זו היא בביאור הפסוק "ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת", דהרמב"ם מפרש שעל חוטי הלבן יכרוך חוט תכלת, וזו לשונו (פ"א ה"ג): "נמצאו במצוה זו שני ציווים, שיעשה על הכנף ענף יוצא ממנה, ושיכרוך על הענף חוט תכלת". והסוברים לכרוך משניהם פירשו שהתכלת אינה באה לכריכה על הלבן, אלא המצווה היא עצם נתינתה על כנף הבגד עם הלבן. וכיוון שכן הוא, אין טעם לכרוך בזה יותר מבזה, וכמ"ש הראב"ד בהשגתו על הרמב"ם שכתב לכרוך בתכלת: "ולמה יותר בתכלת מבלבן, שהוא מין כנף וממנו מתחיל ובו מסיים, ובכריכותיו הוא ממעט, אין זה כי אם שגיון גדול". ובתוס' (מנחות לח ע"א) כתבו לחד תירוצא דהמקור לכך דבעינן שני חוטי תכלת הוא "כיון דתרי מיני בעי רחמנא, סברא הוא שיהיו שוין", והוא כהראב"ד דאין חילוק בין הלבן והתכלת במהותם, משא"כ להרמב"ם דהתכלת עיקרה לכריכה על הלבן פשוט שאין מקום לסברא זו.

והנה הראשונים הסוברים שחוט התכלת הוא חוט אחד מתוך השמונה, וכדעת הרמב"ם, לכאורה שיטתם ברורה שהתכלת באה להיכרך על הלבן. מאידך, בשיטת הראשונים שהתכלת שווה ללבן, ארבעה חוטים מכל אחד (וכשיטת ראשוני אשכנז), נראה שאין התכלת באה להיכרך על הלבן, שבשביל זה די בחוט אחד, ועל כרחק שהם סוברים שהתכלת שווה ללבן במהותה, שהמצווה בשניהם לתיתם על כנף הבגד (וכבר הובא מתוס' לח ע"א, דלחד תירוצא כל המקור לארבעה חוטי תכלת, הוא על פי הסברא דשניהם שווים).

אמנם יש לדון להסוברים שחוט אחד מארבעת החוטים יהא תכלת (דהיינו שניים מתוך השמונה שאחר הכפל), האם לשיטתם התכלת באה להיכרך על הלבן וכדעת הרמב"ם, ומכל מקום החוט הכרוך דינו שיהא כולו בשלימות מתכלת ואפילו בחצי שאינו משמש לכריכה, או שהתכלת שווה במהותה ללבן, ומכל מקום דינא הוא בחוט אחד של תכלת ושלושה של לבן. ומצינו בזה פלוגתא, דמהערוך (ערך תכלת) ומהמאירי (יבמות ה' ע"ב, ובפסקים דלקמיה ה' א') משמע דסבירא להו שעיקר הכריכה בתכלת, אף שסוברים דחוט התכלת הוא חוט אחד שלם מתוך הארבעה. ואילו הראב"ד, אף שסובר (פ"א ה"ו) דחוט התכלת הוא אחד מתוך הארבעה, מכל מקום תמה על הרמב"ם שהעדיף את הכריכה בתכלת מבלבן.

והנה המשמעות בזוה"ק בכמה דוכתי היא שעיקר הכריכה בתכלת, וברעיא מהימנא (במדבר, קעה ע"א) איתא להדיא: "כתיב ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת, ונתנו על הכנף לא כתיב, אלא ונתנו על ציצית, דדא איהו דחפי על שאר חוטיין". ופירש בפ"י קרני אור שם (לבעל יסוד ושורש העבודה): "דחפי על שאר חוטיין – ר"ל דכריכות דציצית היה רק בחוט דתכלת, וק"ל". וע"ש בפ"י אור החמה (להמקובל מהר"א אזולאי תלמיד מהרח"ו) שכתב בשם הרמ"ק: "על ציצית ממש על המלכות לכסותה, שהיא שאר חוטי לבן, והיינו שחורה אני מבחוץ בדין, ונאוה מבפנים". ובזוה"ק תרומה (שמות, קלט ע"א) איתא: "תכלת דא איהו כרסייא (דכתיב ביה כמראה אבן ספיר דמות כסא), וכתיב ואש מתלקחת ונגה לו סביב, בגין דעבדין ביה כריכין לציצית". ופירש מהר"א אזולאי בספרו זהרי חמה (שם): "בגין דעבדין ביה כריכין לציצית – היא פירוש למלת מתלקחת, דהיינו שע"י התכלת שבציצית עושים בו כריכות, וכורכים בו הלבן, חוץ מכריכה ראשונה ואחרונה כמו שכתב הרמב"ם ז"ל. וזהו 'ואש' שהוא גוון התכלת 'מתלקחת' שנלקח ונכרך על הלבן", וע"ש. וברעיא מהימנא (במדבר, קעה ע"ב) איתא: "שבעה רהיטין אלין אינון שבעה ציריין דתכלתא דבעי לכרכא ביה בכל חד וחד". ואחר שביארו ענין הכריכות איתא שם: "והיא חוטא חד ורשימא בגוונהא, וגוונא דילה נפיק מחד נונא...". ומשמע שעיקר הכריכות אינו אלא בחוט אחד שהוא חוט התכלת, ובו נכרכו כל שבע החוליות.

והנה לדברי האר"י והמקובלים דהתכלת הוא חוט אחד מהשמונה, פשיטא שעיקר הכריכה הוא בתכלת, ומכל מקום אף שבזוה"ק דבר זה אינו מבואר להדיא, מכל מקום שמעינן שפיר דעיקר הכריכה היא מהתכלת.

ולדינא, הנוהגים בחוט תכלת אחד מתוך השמונה פשיטא דיכרכו הכל בתכלת (מלבד כריכה ראשונה ואחרונה) וכמשנ"ת. ונראה דאף הנוהגים בחוט תכלת אחד שלם (דהיינו שניים מתוך השמונה) טוב יותר שינהגו כן, אחר שכן עולה להדיא מדברי הזוה"ק, וכן הוא לדעת המקובלים וכנ"ל, ושפיר יש לומר דבמקום דאיכא פלוגתא בפוסקים דברי המקובלים יכריעו, וכמ"ש המשנ"ב (סי' כה ס"ק מב). ובפרט אחר שאף לסוברים שהכריכה היא משני המינים אין זה עניין עיקרי כל כך במצווה, מה שאין כן לסוברים שעיקר הכריכה בתכלת – זהו עיקר

מצוותה, ולכן נראה דטוב יותר לנהוג כהנ"ל, ומכל מקום אין קפידא בכל זה, דהא אפילו לא כרך בה אלא חוליה אחת יצא.

חוליות

כתב הטור (סי' י"א): "ובזמן שהיה תכלת היה צריך לדקדק בכריכה לעשות שבע חוליות כמו שהם מפורשים בגמרא".

והכי איתא בגמ' (מנחות ל"ט ע"א): "תכלת שכרך רובה כשרה, ואפילו לא כרך בה אלא חוליה אחת כשרה, ונויי תכלת שלישי גדיל ושני שלישי ענף. וכמה שיעור חוליה, תניא רבי אומר כדי שיכרוך וישנה וישלש. תאנא הפוחת לא יפחות משבע, והמוסיף לא יוסיף על שלש עשרה, הפוחת לא יפחות משבע כנגד שבעה רקיעים, והמוסיף לא יוסיף על שלש עשרה כנגד שבעה רקיעין ושה אורין שביניהם".

ונחלקו רבותינו הראשונים על מה קאי "הפוחת לא יפחות משבע והמוסיף ולא יוסיף על שלש עשרה". דעת רש"י (שם), דקאי אחוליות, ולפי דעתו יש לכרוך בציצית ד' או י"ג חוליות, שכל אחת מהם של ג' כריכות. ובשיטה זו קיימי רוב ככל הראשונים, הרמב"ם (פ"א ה"ח), הרא"ש (הל' ציצית סי' טו), תוס' (שם בפ"י הראשון), סמ"ג (עשה כו), הרי"ד (מנחות ע"ב צה), המאירי (יבמות ד ע"ב), ועוד. וכן מבואר בתשובת הגאונים שהובאה בספר האשכול (עמ' רה). ונדפסה גם בגאונים ח"ב עמ' של).

מאידך דעת הראב"ד (בהשגות פ"א ה"ז, ובתמים דעים סי' ל"ט) בשם רב נטרונאי גאון, ד"לא יפחות משבע" קאי אכריכות שבין קשר לקשר, וכן כתבו תוס' (שם) בשם יש מפרשים. וכן כתב בנימוקי יוסף (הלכות קטנות הל' ציצית). וכן הוא בספר אהל מועד (שער ציצית דרך השלישי).

ולפי שיטתם מה שאמרו "שיעור חוליה... כדי שיכרוך וישנה וישלש", פירש הראב"ד דהיינו בתכלת, וכורך הלבן עמו, כריכה בלבן וכריכה בתכלת, ומתחיל בלבן ומסיים בלבן, והרי הם שבע כריכות לכל חוליה. והנמוקי יוסף כתב, כי שלוש כריכות זהו שיעור חוליה מדאורייתא, אבל מדרבנן לכתחילה בעינן שבע כריכות לכל חוליה.

[ויש דעה בראשונים לעשות ז' או י"ג חוליות של ג' כריכות כ"א בין כל קשר וקשר, כמבואר במאירי (יבמות ד ע"ב במעשה הציצית), ובארחות חיים (הל' ציצית אות טו) בשם הר"י מקורביל].

והנה בזה"ק מפורש בכמה וכמה דוכתי (במדבר, רכו ע"ב; ובתיקונים כו ע"א; לג ע"א) כדעת רש"י והרמב"ם והרא"ש ורוב הראשונים, וכ"כ הגר"א ביהל אור (במדבר, רכו ע"א). ונראה שכן הוא עיקר להלכה, לעשות שבע או שלש עשרה חוליות, שכל אחת מהן שלוש כריכות. [ואין להוכיח דקיימא לן כהראב"ד ממה שנהגו בזמן שאין תכלת לכרוך ז' וי"ג בין הקשרים, דדלמא כל זה בזמן שאין תכלת, ואין צריך לדקדק בחוליות, וסגי בה' קשרים, וביניהם מעיקר הדין כורך בלא מנין כל מאי דבעי. דכיוון שכן העדיפו לעשות מנין ז' וי"ג דמתקיים בזה עניין של ז' ושל י"ג עכ"פ להראב"ד. אכן בזמן הזה דאיכא תכלת וצריך מעיקר הדין לדקדק בחוליות, יש לתפוס כדעת רוב מניין ובניין של הפוסקים דכוותיהו מפורש גם כן בזה"ק].

בענין ז' וי"ג מה עדיף

הנה מה שאמרו לא יפחות מז' ולא יוסיף על י"ג היינו שיעשה דווקא או ז' או י"ג, אבל לא סכום אחר אף שהוא יותר מז' ופחות מי"ג, וכמ"ש התוס' בפסחים (קד ע"א ד"ה ומר): "ומר לא תלת אמר ולא שבע אמר, ומסתמא או ג' או ז' תיקנו כנגד שום דבר שלא לפחות או להוסיף, כדאמר בהתכלת לא יפחות מז' כנגד ז' רקיעים והמוסיף לא יוסיף על י"ג כנגד ז' רקיעים וששה אורים". וכן כתוב בתוס' הרא"ש שם: "וכה"ג מצינו גבי חוליות של תכלת הפוחת לא יפחות מז' והמוסיף לא יוסיף על י"ג, ומפרש התם ז' כנגד ז' רקיעים י"ג כנגד ז' רקיעים וששה אורים, והתם צריך לעשות או זה או זה". וכ"כ בתוס' רבינו פרץ שם ביתר ביאור: "וראיה מפרק התכלת דקאמר הפוחת לא יפחות משבע חוליות והמוסיף אל יוסיף מי"ג, וקאמר התם טעמא כנגד ז' רקיעים וי"ג כנגד ז' רקיעים וששה אורים שביניהם, והתם צ"ל דאי עביד טפי משבע חוליות דצריך לעשות שלשה עשר, דאי עביד יותר מז' ופחות מי"ג כנגד מאי הוי, אלא שמע מיניה דהכי פירושיה, לא יפחות משבעה, ואי עביד טפי משבעה צריך לעשות עד שלשה עשר ולא יותר".

ואמנם עיין בב"י (סי' י"א) שכתב: ואני ראיתי שנוהגים לכרוך באויר ראשון שבע כריכות ובשני תשע ובשלישי י"א וברביעי י"ג... ונראה לי שטעמם לפי שהם סוברים דהא דתניא לא יפחות משבע ולא יוסיף על שלש עשרה אכריכות שבין קשר לקשר קאי כפי' אחרון שכתבו התוס' וכתבו נמוק"י, ומשום הכי מתחילין בשבע דהפוחת לא יפחות משבע, ועולים והולכים משום דמעלין בקדש, וגומרין ב"ג שהיא תכלית העליה שאין מוסיפין עליהם". ומשמע שרשאים לעשות סכום מנין שאינו ז' ואינו י"ג. אך יש לומר דהיינו באופן זה בלבד, דעל כל פנים מתקיים הרמז של ז' וי"ג בציצית זו בחוליא אחרת, ועל ההוספה שאינה מחוייבת לא קפדינן, אמנם לכרוך את החוליות בסכום מניין אחר שלא מתקיים הרמז של ז' וי"ג כלל, יש לומר דשפיר מודה הב"י לדברי התוס'.

ועיין שם בדרכי משה שהביא בשם הנמוק"י לעשות בשלושה אווירם הראשונים ז' וברביעי י"ג, וכתב על זה הרמ"א שכן נוהגין מקצת בני אדם האידנא. וכעין זה כתב בארחות חיים (הל' ציצית אות טו) בשם הר"י מקורביל לכרוך ז' חוליות בשלושה אווירם ראשונים ובאחרון י"ג חוליות. וכ"כ המאירי (יבמות ד ע"ב) על פי מנהג רבני צרפת. ונראה דסבירא להו דאף בכהאי גוונא איכא קפידא לכרוך או ז' או י"ג.

ומעתה יש לדון אם יש עדיפות בז' חוליות או ב"ג חוליות או שאין הפרש בין האפשרויות. הנה על פי הנגלה לא מצינו שיהא מעליותא לאחד מהם על חבירו. וכן מבואר בדברי ר"א בן הרמב"ם בספר המספיק (חלק ההלכה, מהד' דנה עמ' 272) שכתב: "ומה שנוהגים לעשות ברוב העולם – שבע, ואין צורך לסטות מכך והוא מצוה מן המובחר". ומבואר דאין שום עדיפות ל"ג על ז'. ולדברי אחד המדרשים המובא בספר בתי מדרשות (ח"א סי' שב) מבואר דאליעזר זעירי (הנזכר בכבא קמא נט ע"א) נהג בז' חוליות. [וממה שמצינו בדברי הראשונים שנהגו ב"ג חוליות אין ראיה, דאפשר שהוא מפני שדווקא באופן זה עלה להם לשליש גדיל. ומה שכתב הרמב"ם בפ"א ה"ח "וזו היא מצוה מן המובחר" לא קאי על מניין י"ג (וכמו שנראה שהבין בספר קרית מלך) אלא על עצם עשיית החוליות וכדמשמע בכסף משנה שם].

אולם בזוה"ק בכמה דוכתי כתב רמזים על מניין י"ג חוליות, ומשמע מדבריו שזהו המנהג המובחר, וכ"כ האלשיך (סוף פרשת שלח) על פי הזוה"ק דהוא המנין המשובח ביותר. וכ"כ בראשית חכמה (שער הקדושה פ"ו). וכ"כ הגר"א ביהל אור (פ' פנחס, רכו ע"א), דצריך לכתחילה לעשות כהמוסיף וכמ"ש בזוה"ק שם. ורבינו ירוחם (אדם נייט ח"ג) כתב: "וקבלתי לעשות י"ג כנגד י"ג מידות של רחמים", והובאו דבריו בב"י (סי' י"א).

קשרים

בגמ' מנחות (לח ע"ב): "אמר רבא שמע מינה צריך לקשור על כל חוליא וחוליא", וע"ש בגמ' דדחו ראיתו. ובביאור דברי רבא דצריך לקשור על כל חוליא מצינו כמה פירושים. יש מהראשונים שנקטו דהמכוון לקשור על כל חוליא ממש, וכן נקט הרא"ש (סי' טו) בפירושו הראשון, וכ"ה בעיטור (הל' ציצית), וכן משמע מהמרדכי (סי' תתקמ), ולפי זה הכורך ז' חוליות קושר ז' או ח' קשרים. וכתב הרא"ש (שם) לפירוש זה דהקשר הוא להכיר מניין החוליות. והתוס' (לט ע"א ד"ה לא) והרא"ש (סי' טו) בפירושו השני נקטו שהמכוון הוא לקשור אחר שתי חוליות דלבן ותכלת (וכשיטתם שכורכים משניהם לסירוגין). ויש לעיין לפירוש זה מה תועלת הקשר. ולשון התוס' (שם): "דהא נמי דאמרין צריך לקשור על כל חוליא וחוליא היינו כדי שיהיה ניכר התכלת" (וע"ע בדבריהם לח ע"ב סוד"ה כיון).

ובשטמ"ק (לח ע"ב) פירש דעל כל חוליא לאו דווקא, אלא מלבד הקשר העליון הסמוך לגדיל, יקשור עוד קשר סמוך לכנף, וכתב כן גם בשם תוס' אחרות.

ויש לעיין אי קיימא לן כרבא. והנה הרי"ף לא הזכיר דין זה כלל, ומשמע דסבירא ליה דלהלכה לא קיימא לן הכי כיוון דנדחו דבריו. וכן הוא להדיא בפסקי הרי"ד (מנחות עמ' צד): "ואע"פ שמוכיח מכאן דבקשר אחד די לנו, נהגו לעשות חמשה קשרים...". וז"ל מהר"י בן חביב הו"ד בב"י (סי' י"א [עמ' עג]): "אבל מה"ת אינו אלא קשר העליון דהיינו קשר אחרון של צד הענף, ובין כל חוליא אינו צריך קשר, כי הכריכה השלישית היו מכניסין תוך הגדיל כמנהגינו

היום בכל חוליות, והיא עצמה היתה קושרת התכלת או הלבן, אבל למנהג מרווח היו עושין קשר ממש בין כל חוליא וחוליא". משמע מדבריו דמעיך הדין לא קיימא לן כרבא לקשור על כל חוליא, אלא שהיו נוהגין כן "למנהג מרווח".

והרמב"ם (פ"א ה"ז) כתב: ולוקח חוט אחד מן הלבן וכורך בו כריכה אחת... ולוקח חוט התכלת וכורך בו שתי כריכות בצד כריכה של לבן, וקושר. ואלו השלש כריכות הם הנקראין חוליא, ומרחיק מעט ועושה חוליא שניה בחוט של תכלת לבדו, ומרחיק מעט ועושה חוליא שלישית, וכן עד חוליא אחרונה...". ולא הזכיר לקשור אלא בחוליא ראשונה. וכתב על דבריו הב"י (סי' י"א): "ומדלא הזכיר קושר אלא בחוליא ראשונה נראה לכאורה שאינו פוסק כי ההיא דאמר רבא צריך לקשר על כל חוליא וחוליא משום דדחינן ואמרינן... ופוסק כי ההיא דאמר רבא קשר העליון דאורייתא ומפרש דעליון היינו עליון ממש כלומר אצל חוליא ראשונה שסמוכה לכנף, ולפי זה צריך לומר שבסוף החוליות היה תוחב חוט של כרך בתוך הכריכה כדי שיתקיים הגדיל. ויותר נראה לומר שהוא פוסק כי ההיא דאמר רבא צריך לקשר על כל חוליא וחוליא, ומה שלא הזכיר קשר בכל חוליא מפני שסמך על מה שכתב 'וכורך בו ב' כריכות וכו' וקושר ואלו הג' כריכות הם הנקראים חוליא', דמשמע דג' כריכות עם הקשר נקרא חוליא". ולשון הרמב"ם בתשובה (בלאו סי' קלח): "נכרוך שלש כריכות ונעשה הכריכה השלישית קשירה ויהיה הכל לחוליא אחת, ונרחיק קצת ונכרוך שלש בקשירה, ונרחיק קצת ונכרוך כך, עד שנעשה שבע חוליות". וכן הוא להדיא בדברי בנו ר"א בספר המספיק (חלק ההלכה, מהד' דנה עמ' 272): "לוקחים את החוט הארוך וכורכים בו פעמיים או שלוש סביב שבעת החוטים מתחילתם שמצד כנף הכסות, וקושרים קשר, ומרחיקים מעט, וכורכים פעמיים או שלוש וקושרים קשר שני, כך שבעה קשרים". אולם לא פורש בדבריהם אם הנהגה זו לקשור על כל חוליא היא מן הדין.

ובמרדכי (סי' תתקמ) משמע דהלכה כרבא, שכתב ד"אע"ג דתלמודא דחי להו מכל מקום רבא לא הדר ביה" אלא דממילתא דאייתי סייעתא לא מצי למידק". והובאו דבריו בב"י (סי' י"א). ולדבריו בדאיכא תכלת יש לקשור על כל חוליא. וכן בספר העיטור משמע דסבירא ליה להלכה דצריך לקשור על כל חוליא. וכן

כתב בביאור הגר"א (סי' י"א סי"ד): "ואע"ג דדחי ליה – דיתויא הוא, ולא דחינן מילתא דרבא משום זה... וכמ"ש המפרשים".

והנה בזה"ק בכמה דוכתי מבואר דיש ה' קשרים וי"ג חוליות בציצית, ומשמע דאין צריך לקשור ממש על כל חוליא. וכ"כ הגר"א ביהל אור (פ' פנחס; רכז ע"א): "ואמר ח"י קשרים וכו'. מכאן דאף בי"ג חוליינן רק ה' קשרים". וכן מבואר בדברי רב ניסים גאון בהקדמתו ל'ס' המפתח (נדפס בריש מס' ברכות), שהה' קשרים שבציצית הם קבלה ומסורת, ומשמע דהיו נוהגים כן גם בזמן שהיה תכלת, אף שהיו כורכים לכל הפחות ז' חוליות. והגר"א (שם) כתב ליישב דא"צ לקשר על כל חוליא ממש אלא אחר ב' חוליות דלבן ותכלת, וכמ"ש התוס', ואם כן העושה ז' חוליות קושר ה' קשרים, ומ"מ אף המוסיף ועושה י"ג אינו מוסיף על הקשרים. ע"ש. אכן יישוב זה יכון רק לדעת הסוברים לכרוך מהלבן ומהתכלת לסירוגין, ולכאורה מהזוה"ק בכ"ד לא משמע כן. ואפשר עוד, על פי השטמ"ק, דאף רבא לא קאמר לקשור על כל חוליא ממש. ואי לא קיימא לן כרבא גם כן ניחא.

ועל כל פנים למעשה קיימא לן דאף בי"ג חוליות לא בעינן יותר מה' קשרים, וכמ"ש הגר"א שכן עולה מדברי הזוה"ק.

מנהגים בחלוקת החוליות והקשרים

אחר שהעלינו לנהוג בה' קשרים, ומאידך בי"ג חוליות, פש גבן לברר היאך לחלק את החוליות בין הקשרים. ומצינו בזה מנהגים שונים. והנה יש מהראשונים ובעיקר מהגאונים שנהגו לקשור שני קשרים בזה אחר זה לפני כל הכריכות, ושלושה קשרים בזה אחר זה אחרי הכריכות, ולפי זה אין מקום להסתפק היאך לחלק את החוליות כיון שלדבריהם כל החוליות הן בין הקשרים, אולם למנהגינו שמחלקים את חמשת קשרים על פני הגדיל, וכמובא ברא"ש (סי' טו), יש לעיין היאך לנהוג לחלק את החוליות ביניהם.

מנהג רבים מהראשונים: בספר החינוך (מצוה שפו) כתב: וקשרין בחמשה מקומות קשר כפול, ובין קשר וקשר עושה ג' חוליות, ובאמצעות הקשר האחרון

עושה ד' חוליות, שנמצאו בין כולה י"ג חוליות". וכן הזכירו מנהג זה בפי' המיוחס להרא"ש עה"ת (סוף פ' שלח), והריבב"ן בפירושו להלכות קטנות (הוצאת הרמ"י בלוי, עמ' תמו), ובספר התדיר (סי' מו עמ' רעג, וכ"ה בספר תניא מהדורת מוה"ק בנספחים), ובפירושים ופסקים לרבינו אביגדור צרפתי (עמ' רנג), וכ"כ לנהוג באופן זה מהר"ם די לונזאנו (בעל האור תורה) בספרו דרך חיים (דף צו ע"ב בדפו"ר). וכעין מנהג זה איתא בספר שפתי כהן עה"ת (לרבי מרדכי הכהן מגורי האר"י), אלא שהוא כתב להיפך, דהיינו שבאזיר הראשון יכרוך ד' חוליות ובשאר ג' ג' ג'.

והמעלה שיש באופן זה היא מה שכתב הרא"ש (סי' טו): "והאידנא נהוג לעשות ד' אזירים שבין ה' קשרים שוין, כל אחד רוחב גודל עם הקשר, והוא נוי הציצית, ומתקיים הגדיל יפה". וכ"כ המאירי (יבמות ד ע"ב, נדפס אחר דף ח'), על המנהג לכרוך באזיר האחרון ז' חוליות כמו בשאר האזירין, ולא י"ג, וזה נאה יותר, כדי שיהא שיעור שוה לכולן". ואף למנהגנו בלבן לכרוך ז' ח' י"א י"ג, כתב המג"א (סי' י"א סק"א) ע"פ דברי הרא"ש הללו, שבאזיר ראשון יעשו הכריכות מרוחקים זה מזה, ואח"כ בכל אזיר יותר מקורב. והובאו דבריו במשנ"ב (שם ס"ק סח).

ולמעשה, הנהוג באופן זה נראה שיש לו להעדיף את המנהג הראשון (ג' ג' ג' ד', ולא ד' ג' ג' ג'), ומשום מעלין בקודש, וכמ"ש בב"י (סי' י"א) על מנהגנו להוסיף במספר הכריכות.

מעלין בקודש: בספר המאורות (עמ' שעד) כתב: "קושר קשר ראשון ואחר כך יעשה ב' חוליות, וקושר קשר שני ואחר כך יעשה ג' חוליות, וקושר קשר שלישי ועושה ג' חוליות, וקושר קשר רביעי ועושה ה' חוליות, וקושר קשר חמישי, ובוזה נשלמו י"ג חוליות. ושמעתי סימן למספר החוליות בגג"ה, פירוש ב' חוליות ואחר כך ג' ואחר כך ג' ואחר כך ה'". וטעם מנהג זה נראה פשוט, שהוא משום שבאופן זה יש את המעלה של מעלין בקודש, וכמ"ש בב"י (סי' י"א) על מנהגנו לכרוך בלבן ז' ט' י"א י"ג: "ומשום הכי מתחילין בז' דהפוחת לא יפחות מז', ועולים והולכים משום דמעלין בקודש, וגומרים ב"ג שהיא תכלית העשייה שאין

מוסיפים עליהם". אמנם לכאורה לפי זה היה עדיף לכרוך א' ג' ד' ה', וצ"ע (ולמה שכתב לחדש בקו' שער כריכת התכלת (אות כ) שיש לכרוך התכלת תיכף אחר הלכך בלא הפסק קשר, י"ל).

והרוצה לנהוג באופן זה יכול לצאת דעת הרא"ש שיש נוי לציצית כשהמרחק בין הקשרים שווה, וזאת ע"י שבאזיר ראשון יעשה החוליות מרוחקות זו מזו וכו', על דרך שכתב המג"א דלעיל.

אמנם בעיקר הך מילתא שכתב הרא"ש שיהיו האזורים שבין הקשרים שווים, יש לידע כי אין זה מוסכם, ורבים ושלמים לא הקפידו בזה, וכמו שכתב בלחם חמודות (על הרא"ש שם אות מח), דבציציות של רבי שלמה מולכו זצ"ל לא היו האזורים שווים לגמרי, שכרך באזיר ראשון י' כריכות, ובשני ה', ובשלישי ו', וברביעי ה', כאותיות שם הוי"ה. ומנהג זה ידוע בין רבים מעדות הספרדים מזמנם ועד ימינו, ונזכר מנהג זה כבר בערך לחם למהר"י קאשטרו (סי' י"א), ובפירוש מהר"ד עראמה על הרמב"ם (פ"ב ה"ט), ובספר מעשי ה' לר' אליעזר אשכנזי (מעשה אבות פרק ל"ו), ובמקור חיים למהר"ח הכהן תלמיד מהרח"ו (סו"ס י"א), ועוד, ומשמע שלא דקדקו באזורים שווים. וכן בכה"ח (סי' י"א ס"ק מה) כתב שמדברי האר"י (שכתב לכרוך ז' ח' י"א י"ג ולא הזכיר לעשות כהמג"א) נראה דלא סבירא ליה לדקדק בזה. וכמדומה שכן עמא דבר שאין מדקדקים שהמרחק בין הקשרים יהיה שווה, וכן העידו על מרן הקה"י זללה"ה שלא דקדק בזה (ארחות רבינו ח"א עמ' כא, וע"ע ח"ג עמ' קפח).

מנהג מחודש: יש שרצו לצאת גם דעת הראב"ד והנמוק"י דהפוחת והמוסיף קאי אכריכות שבין קשר לקשר, ולכן נהגו לעשות כמנהגנו ממש בלבן, ז' ח' י"א י"ג, אלא שחילקו שלוש מארבע הקבוצות הללו לשתי חוליות (אף שעולה יותר מג' כריכות לחוליא), ואז עלה בידם ז' חוליות ובכל אוזן בין ז' ל"ג כריכות.

והנה לפי מש"כ לעיל דרובא דרובא מהראשונים סבירא להו ששבע ושלוש עשרה קאי אחוליות, ושכן מפורש בזוה"ק, נראה דאין צריך לדקדק לחוש לחולקים בדבר זה שאינו אלא מצוה מן המובחר, בפרט שמפסידים על ידי זה ענין י"ג חוליות שנזכר למעליותא בזוה"ק.

ונראה להציע לרוצים לחוש כן לנהוג באופן זה, שיכרכו י"ג כריכות בין כל קשר וקשר, אלא שבאוויר הראשון יחלקו אותן לשתי חוליות, ובשני שלוש חוליות, ובשלישי לארבע, וכן ברביעי יחלקום לארבע חוליות. ובאופן זה נמצא כי גם כרכו י"ג חוליות, וגם כרכו י"ג כריכות בין קשר לקשר (גם יצאו את שיטת המאירי והארחות חיים והנמוק"י והמנהג שהביא הרמ"א בדרכי משה, שלא לעשות שום סכום אחר שאינו ז' או י"ג), וגם הוסיפו במניין החוליות מאויר לאויר וכמו שכתב הב"י דמעלין בקודש, וגם המרחק בין הקשרים שווה וכדברי הרא"ש (ואמנם כבר כתבנו דלמעשה נראה דאין צורך לדקדק בכל זה לצאת כל השיטות השונות, ולא כתבנו אלא לחפצים לדקדק בזה).

ושמעתי שיש סבורים שכאשר הם נוהגים כמנהג החינוך והראשונים דעימיה, בזה יוצאים גם כן דעת הראב"ד והנמוק"י הנ"ל, משום שעושים בין הקשרים או ט' או י"ב חוליות, שאינו פחות מז' ואינו יותר מ"ג. אכן זה אינו, שכבר נתבאר מדברי הראשונים כי ז' וי"ג הם בדווקא.

דעת הגר"א: לפי דברי הגר"א ביהל אור (פ' פנחס; רכו ע"א) עולה דיש לכרוך ארבע חוליות, לבן ותכלת לבן ותכלת, בכל אחד משלושה אורים ראשונים, ובאוויר האחרון לעשות חוליא אחת לבן, ע"ש. וזה לפי דרכו שם ביישוב דברי הזוה"ק עם דברי רבא שצריך לקשור על כל חוליא.

ויש לרדן בזה, חדא דכל יישוב זה אינו אלא לשיטת הפוסקים דכורכים בסירוגין מהתכלת והלבן, אמנם לפי משמעות הזוה"ק בכ"ד עיקר הכריכה היא מהתכלת, וממילא צ"ע לפרש כן בדברי הזוה"ק. ועוד דמבואר ברעיא מהימנא (רכח ע"ב) דבין קשר לקשר יהיה כמלוא אגודל, והובאו דבריו במג"א (סי' י"א ס"ק כא, ועי' מעשה רב סי' יג שכן נהג הגר"א), ובפשטות המנהג לכרוך באויר אחרון חוליא אחת בלבד של שלוש כריכות, לא אתי שפיר עם דברים אלו. וצ"ע.

דעת האריז"ל: יש עוד שיטה מחודשת בזה להאריז"ל, דסבירא ליה ששייך לצרף ג' כריכות לחוליא אחת אף אם מפסיק ביניהם קשר גמור, ולדעתו יש לכרוך י"ג חוליות שהם ל"ט כריכות, ולקשור חלק מהקשרים באמצע החוליות, באופן שבאורים שבין הקשרים יהיו ז' ח' י"א וי"ג כריכות, כמנהגנו היום בלבן

ג'. הרי שדקדקו לכוון באופן שיעשה מקצת החוליא מכאן ומקצתה מכאן, ומשום דחזו לאצטרופי אהדדי. וכן כתב להדיא בחסד לאלפים (למהר"א פאפו בעל פלא יועץ, סי' י"א אות ט): "יכרוך באויר הראשון ז' כריכות, ובשני ח', ובשלישי י"א, וברביעי י"ג, ויעשה כריכות שלוש שלוש וירחיק מעט בין שלש לשלש, והכריכה השביעית מצטרפת עם שתיים מהשמונה, וכן על זה הדרך". וכן הוא בכה"ח (סי' י"א ס"ק מז): "וסדר כריכות החוליות הוא כך, בתחילה יקשור שני קשרים סמוך לכנף, ויכרוך שלשה פעמים וירחיק מעט, ויחזור ויכרוך ג"פ וירחיק מעט, ויכרוך כריכה אחת, ויקשור שני קשרים אחרים, ויכרוך שני כריכות וירחיק מעט כדי שיצטרפו עם כריכה הראשונה ויהיו שלשה שהם חוליא אחת, ויחזור ויכרוך שלשה פעמים, וירחיק מעט ויכרוך ג"פ, ויקשור ב' קשרים, ויכרוך ג' כריכות וירחיק מעט, ויכרוך ג"פ וירחיק מעט, ויכרוך ג"פ וירחיק מעט, ויכרוך שני כריכות ויקשור ב' קשרים, ויכרוך אחת וירחיק מעט כדי שתצטרף עם השניים ויהיו שלשה, ואח"כ יעשה ד' חוליות על זה הדרך שהם שנים עשר כריכות ויהיו י"ג, וקושר ב"פ, והרי נשלמו ט"ל כריכות שהם י"ג חוליות וה' קשרים וד' אורים".

והנה לדבריהם, נמצא שיוצאים גם דעת הראב"ד והנמוק"י, וגם י"ג חוליות, וגם מעלין בקודש.

היאך להפסיק בין חוליא לחוליא

הרמב"ם (פ"א ה"ז) כתב כי אחר שעושה חוליא ראשונה וקושר, "מרחיק מעט, ועושה חוליא שניה". מבואר שההרחקה בין הכריכות היא שמחלקת בין החוליות (ומשמע עוד דבקשר לבדו לא סגי. ועמד בזה הגרי"ד סולוביצ'יק זצ"ל בשיעוריו שנדפסו בישורון ח"י עמ' רא, וע"ש).

ובאופן המעשי מצינו בסמ"ק (מ"ע לב), שכתב: "כורך ג"פ וברביעי תוחבו באמצע". וכן הוא בארחות חיים (הל' ציצית אות טו), ובכלבו (הל' ציצית). והיינו שאחר שכורך ג' כריכות תוחב את השמש בין ז' החוטים, ועל ידי כך מתהדקת החוליא ויכול להרחיק ולעשות עוד חוליא. וכן הוא בלקט יושר (מנהגי בעל תרומת הדשן, עמ' 9): "ועשה חוליות בציצית, כיצד, כורך ג"פ סביב

החוטין, ותוחב באמצע בין ד' החוטין לד' החוטין". ועיין חזו"א (סי' ג' סק"ד) שכתב "דהיכר חילוק החוליות סגי בתכיפה אחת". ולשון הריבב"ן (הלכות קטנות עמ' תמו): "ונותן חוט של כרך בין חוליא לחוליא". ונראה כי כוונתו שתוחבה בין החוטים וכדברי שאר ראשונים.

ויש לעיין, שכן אפשר שהרמב"ם לשיטתו דכל הכריכות בתכלת, ומוכרח דההיכר בין החוליות הוא ע"י שמפסיק ביניהם, וכן הארחות חיים ובעל תרומת הדשן דיברו בזמנם שלא היה מצוי תכלת וכרכו הכל בלבן, ואולם הנוהגים לכרוך חוליא בלבן וחוליא בתכלת יש לומר דחילוף הגוון משוי ליה לחוליא בפני עצמה. אולם מדברי הרמב"ם משמע שאינו כן, דלשיטתו כורך בחוליא הראשונה והאחרונה מהלבן והתכלת, ואפילו הכי חשיב ליה כחוליא אחת, ואפשר דזהו דוקא לשיטתו דכך צורת החוליא, וצ"ע.

ובשו"ת לבושי מרדכי (בד"ח שו"ע סי' רכו דף נח ע"א על תוד"ה לא יפחות) כתב: "והנה לשון חוליא שייך בדבר שיש איזה פירוד בינו לחבירו, כגון י"ח חוליות בשדרה או חוליות בגרגרת ב'אלו טריפות', אך הכא לא יקרא לבן ותכלת ב' חוליות, וכי בזה ג"כ ציבעא גרים, ונ"ל כיון [שמתחיל] בלבן כורך בחוט לבן שהוא מבחוץ והתכלת מבפנים בין הנכרכים, ושוב כשהוא כורך התכלת עכ"פ מוציא חוט התכלת מן הנכרכים למען יהא כורך על ידו, וחוט הלבן מכניס לפנים בין הנכרכים, הוה שפיר פירוד בין הלבן לתכלת לקרותו חוליא, כנ"ל וק"ל". ויש לעיין בזה, דהא להרמב"ם בחוליא אחת כורך בה לבן ותכלת ואפילו הכי מקרי חוליא אחת וכדלעיל, שמע מינה דההרחקה הקטנה הנגרמת מהחלפת החוט הכורך אין בה כדי להפסיק בין החוליות. ובעיקר דבריו של הלבושי מרדכי צ"ע טובא, מנא ליה מדברי התוס' דסבירא להו דאין מרחיקין בין חוליא של לבן לחוליא של תכלת, דאף שאין קושרין קשר גמור, מכל מקום יש לומר דעביד תכיפה אחת וכמו שכתב החזו"א.

ולענין מעשה, הנוהגים לכרוך בתכלת לבדו פשיטא דיעשו כמו שכתב הרמב"ם להרחיק בין חוליא לחוליא. ונראה שגם הנוהגים לכרוך מהלבן והתכלת לסירוגין ראוי שידקדקו להניח מעט רווח בין חוליא לחוליא, ובזה יעלה בידם מנין י"ג חוליות ללא פקפוק.

הרב ישראל מאיר בוגרד
מודיעין עילית

גרסת הספרי בחוטי תכלת, בפ' שלח ובפ' כי תצא

בנושא כמה חוטי תכלת צריך ליתן בציצית דנו הרבה בדעות הראשונים והגר"א ז"ל, והיות שמקור הדין לכאורה מבואר בספרי נבוא לברר הגרסא העיקרית בספרי.¹

הגרסא לפנינו בפרשת כי תצא:

'גדילים תעשה לך', למה נאמר? לפי שנאמר 'ועשו להם ציצית' שומע אני יעשה חוט אחד בפני עצמו? תלמוד לומר 'גדילים' – כמה גדילים נעשית, אין פחות משלשה חוטים – כדברי בית הלל. ובית שמאי אומר[ים]: מארבעה חוטים של תכלת וארבעה חוטים של לבן, של ארבע ארבע אצבעות. והלכה כדברי בית שמאי. במה דברים אמורים? בתחילה, אבל בשייריה ובגרדומיה כל שהוא.

ובפרשת שלח הגרסא לפנינו:

'ועשו להם ציצית' – שומע אני עושה חוט בפני עצמו? תלמוד לומר: 'גדילים'; מכמה גדילים אתה עושה, אין פחות משלשה – דברי בית שמאי. ובית הלל אומרים: שלשה של צמר ורביעית של תכלת. והלכה כבית שמאי. במה דברים אמורים? בתחילתו, אבל שייריה וגרדומיה כל שהוא.

ויש הרבה שינויים בין דברי הספרי בשני המקומות (עיין בנספח להלן), והעיקריים הם שלשה:

- א. בפרשת כי תצא כתוב שלבית הלל ג' ולבית שמאי ד', ובפרשת שלח להפך.
- ב. בפרשת כי תצא מפורש שיעור אורך החוטים (לב"ש), ובפרשת שלח ליתא.
- ג. בפרשת כי תצא לבית שמאי ארבעה לבן וארבעה תכלת, ובפרשת שלח (לב"ה) שלשה של צמר (לבן) ורביעית של תכלת.

¹ אין במאמר זה דיון בדעות הראשונים עצמם אלא בכירור נוסח הספרי שלפניהם.

נדון תחילה בשינוי השלישי, במנין חוטי התכלת (לבית שמאי לגרסת פרשת כי תצא והתלמוד בבלי).

ראשית, נראה שבספרי שלפני הראשונים ז"ל בפרשת כי תצא היה כתוב כמו לפנינו (ד' לבן וד' תכלת). בילקוט שמעוני בפרשת כי תצא העתיק כל הנוסח כמו שהוא לפנינו (ד' ד') וכ"כ תוס' (מנחות מא ע"א; בכורות לט ע"ב) שבספרי פרשת כי תצא כתוב ד' לבן ד' תכלת, וכ"כ ראשונים נוספים, וכן במחזור ויטרי (בדפוס עמ' 633) העתיק מספרי בלשון הזה: "ולפי שנאמר 'ועשו להם ציצית' שומע אני יעשה חוט בפני עצמו ויכרוך עליו אחד, תלמוד לומר 'גדילים'. וכמה גדילים נעשית? אין גדיל פחות משנים – דברי בית הלל; בית שמאי אומר: מארבעה חוטין, גדיל שניים גדילים ארבעה. והלכה כבית שמאי", ולפי כל השינויים נראה שהעתיק מספרי פרשת כי תצא והשמיט תכלת שאינו נוגע למעשה והוסף "גדיל – שניים, גדילים – ארבעה" מהגמרא, כדי לפרש (ומה שכתב לבית הלל שנים ט"ס הוא וצ"ל שלשה²), ואם כן נראה שגרסתו בפרשת כי תצא ארבעה של צמר וארבעה של תכלת. וכן בפירוש רבינו הלל בפרשת כי תצא גם כן נראה שגרס ד' ד' (ד' לבן וד' תכלת, אך אולי גרס בלי פירוט כלל כדלקמן). ולא מצאנו לאחד (מהראשונים) שכתב שבפרשת כי תצא גרסינן ג' לבן וא' תכלת.

שנית, נראה שבספרי שלפני הראשונים ז"ל בפרשת שלח היה כתוב כמו לפנינו (שלשה של צמר ורביעית של תכלת). בילקוט שמעוני בפרשת שלח העתיק כל הנוסח כמו שהוא לפנינו (אלא שבדפוסים בילקוט כתבו שלשה של צמר וארבעה של תכלת, במקום ורביעית ובנדמ"ח עפ"י כת"י תוקן). וכן בספר לקח טוב (לר' טוביה ב"ר אלעזר משנת ד' תת"ס) בפרשת שלח העתיק מהספרי (בלי לציין שמו, כדרכו) "שלשה של צמר וארבעה של תכלת" (גם כאן נפל השיבוש הנ"ל). גם בפירוש רבינו הלל (למרות שבכי תצא לכאורה גרס ד' ד', עיין לעיל) בפרשת שלח גרס ג' של צמר ורביעית של תכלת.

ובספר העיטור (ע ע"ב) העתיק מה שאמרו בגמ' מנחות לט ע"א: "אמר רב נפסק חוט מעיקרה פסול. [פירש העיטור] נפסק חוט א' מעיקר הטלית ולא

² ואולי הוא שיבוש מ"גרסת" התוס' (וסמ"ג) דלקמן.

נשתייר ממנו כלום. איתביה מהאי גירסא בספרי, מכמה גדילים נעשית אין פחות משלשה כדברי בית הלל, בית שמאי אומרים ד' של צמר וד' של תכלת והלכה כדברי ב"ש. במה דברים אמורים בתחילתו...", ולכאורה העתיק מפר' שלח שלא כתב של ד' ד' אצבעות, וגם שכתב "צמר" ולא "לבן", וצ"ע (ומלשונו משמע שיש גרסאות שונות בספרי, וצ"ע).

ובתוס' (מא ע"ב) כתבו שבספרי פרשת כי תצא הגירסא ד' לבן וד' תכלת, ולכאורה משמע מדבריהם שבפרשת שלח לא היה כתוב אצלם כן. ובתוס' לח ע"א ציטטו מספרי פרשת שלח ופרשת כי תצא והפסיקו הציטוט אחרי בית הלל, ואולי זה משום שעד שם הם שוים. ובהמשך דבריהם כתבו דמשמע בספרי דחוט א' תכלת סגי, ולכאורה קשה דהלא מפורש בספרי לגרסתם ד' של תכלת וד' של לבן, אלא על כרחך שבגרסתם בפרשת שלח לא כתוב ד' תכלת (אלא סתם בלי פירוט).³ ובתוס' מנחות מא ע"ב, אחר שדנו בדעת בית הלל כתבו: "אבל בספרי אית דאמרי שנים של לבן ואחד של תכלת", ולכאורה רצו לומר דלגרסא בספרי בפרשת שלח לב"ש ג' לבן ורביעית תכלת על כרחך לב"ה ג' לבן וא' תכלת. והגר"א א"ח סי' י"ב כתב על דברי התוס' אלו, שאינו בספרי אלא שהם פירשו כן בספרי, ע"ש). ומכל מקום לא הביאו תוס' בפירוט שבספרי פרשת שלח כתוב ג' לבן ורביעית תכלת, אולי משום שסברו שהוא שיבוש (א"נ על כרחך בספריהם בפי' שלח לא היה כתוב לא כך ולא כך וכגירסא דלקמן ורבינו הלל).

אחר כתבי העירוני שנראה שגם בפרשת שלח גרסו התוס' ארבעה וארבעה, והעתיקו את לשון הספרי פר' שלח בתוס' מא ע"ב ד"ה בית שמאי אומרים [הראשון], והעד על זה שכתבו ד' של צמר שזה כתוב דווקא בגרסת הספרי פר' שלח, ואילו בד"ה הבא (בית שמאי אומרים [השני]) העתיקו את הספרי פר' כי תצא ושם כתבו ד' של לבן, ומה שהביאו שם דווקא מפרשת כי תצא לפי שרק שם היתה הגרסה של ארבע ארבע אצבעות ודו"ק היטב.

גם בפירוט על הספרי לאחד מהראשונים (הנקרא פי' הראב"ד; יצא לאור תשס"ט) בפרשת שלח כתב בפירוטו שצריך ב' לבן וב' תכלת ודין גרדומין על פי

³ אלא שאפשר שאין כוונת תוס' להוכיח מהספרי רק על צורת הדרשה ולא שלמעשה סגי בחוט א' של תכלת, וכן פירשו כמה אחרונים, אבל בב"י (סי' י"א) לא נראה כן.

זה. ושמע מינה שלא גרס שם ג' לבן ורביעית תכלת. וכן נראה שהיה בגרסת חכמי לונל ששאלו את הרמב"ם על מה שכתב שא"צ שזירה מכך שבספרי כתוב שצריך, ועל מה שכתב שתכלת הוא אחד מתוך שמונה – "והיאך איפשר? אלא השנים תכלת והששה לבן". ועל זה לא ציינו שכן הוא בספרי (שם בפ' שלח ששם מבואר שצריך שזירה), ושמע מינה שלא היה בגרסתם בפרשת שלח פירוט כמה חוטים, ולפחות לא היה כתוב ד' לבן וד' תכלת שהוא להפך מדעתם. עד כאן הבאנו שבספרי בפ' שלח לא היתה הגרסא לראשונים ב' לבן וב' תכלת אלא ג' לבן ורביעית תכלת כמו לפנינו (או שלא היה כלל פירוט כמה לבן וכמה תכלת), וכן כתב ריא"ז הלכות ציצית (עמ' רכ"ג) שכן מבואר בספרי (ולא ציין באיזו פרשה).

במרדכי (רמז תתק"מ לפני ההגהה השניה) העתיק מספרי בפרשת שלח: "מה תכלת טווי ושזור אף לבן כן. ומה תכלת שני חוטין כפולין והם ארבעה אף לבן כן". והדין הראשון הוא בספרי בפרשת שלח לפנינו (קטע אחרי מה שהובא לעיל בתחילת המאמר) וכן הביאוהו הרבה ראשונים (תוס' ותוס' הרא"ש נדה סא ע"ב, ראב"ד והגמ"י הל' ציצית פ"א, רי"ד בתשובה צ"ח, חכמי לונל ועוד) אבל המשך דבריו לא הובא בשאר ראשונים וודאי אינו מקורי שהרי האמוראים והראשונים דנו איך נותנים תכלת – אם ד' שהן ח' או ח' שהן ט"ז או בענין אחר (מב ע"א וכדלקמן), ועל כרחך לא היה כן בגרסתם (ואולי הוא שכתוב עפ"י הספרי שהביאו תוס' מפ' כי תצא, וגם לגבי הרישא "אף לבן כן" הגרסא במקור "אף לבן טווי ושזור" ושינהו משום סיפא).

הרמב"ם (הל' ציצית פ"א ה"ו) כתב שרק חוט אחד (מתוך שמונה) תכלת, והשיגו הראב"ד: "טעות הוא זה, אלא השנים של תכלת והששה לבנים" (ואולי גרס כן בספרי). ובספר שלפני הכס"מ היה כתוב בהשגת הראב"ד: "אלא השנים של תכלת והשנים לבנים", וכתב על זה בכס"מ: "וכדבריו כתבו התוס'", וכתב בביאור דברי הרמב"ם: "וטעמו של רבינו מדכתיב פתיל תכלת, פתיל חד משמע. וכן כתב בתשובה לחכמי לונל, והכי משמע בספרי". ובספר פתיל תכלת (לאדמו"ר מראדזין) נתקשה היכן ראה הכס"מ בספרי ראייה לרמב"ם שאחד מתוך

שמונה ולא כראב"ד וחכמי לוניל שאחד מתוך ד' (שניים מתוך שמונה),⁴ אבל האמת כנ"ל שהכס"מ גרס בדעת הראב"ד כדעת התוס' (וכן סבר כנראה בדעת חכמי לוניל שלא ראה שאלתם רק תשובת הרמב"ם שהועתקה במגדל עז), ועל זה אמר שבספרי – כלומר בגרסא שבפרשת שלח – משמע כרמב"ם, וכתב זאת על פי תוס' הנ"ל.

ובב"י (סי י"א) כתב כדבריו בכס"מ וביארם, שכתב אחרי שהעתיק תשובת הרמב"ם "והתוס' כתבו בריש התכלת שבספרי משמע הכי דפתיל תכלת חד חוט, אלא שהם סוברים דפליג אתלמודא דידן".

הגר"א (או"ח י"ב בליקוט) נתקשה בלשון הספרי (בפ' כי תצא שהובא בתוס') שלב"ה ג' ולב"ש ד' וד' הרי שמונה, והלשון קשה שב"ה דיברו רק על לבן ולא פירשו כמה חוטי תכלת מתוכם או בנוסף, ורק ב"ש פירשו, ונדחק שם וכתב לפרש דב"ה שאמרו ג' – רוצה לומר ג' (חצאים) מכל מין מלבן ומתכלת (וכמו בית שמאי שדיברו גם על הלבן וגם על התכלת), אבל זה לא כדעת התוס' ושאר הראשונים (בניגוד לרמב"ם) שאי אפשר לצבוע חצי חוט, ושאמרו הראשונים שבגרדומין צריך שיישאר שני חוטין שלמין, כלומר שדין הוא שני חוטי לבן ושני תכלת ולא ד' חצאים לבן וכן תכלת,⁵ וגם בעינינו לא היה מקובל כנראה ולכן שוב הגיה בספרי פרשת כי תצא שצריך לומר ג' לבן ורביעית תכלת כמו בפ' שלח (ושם הגיה להוסיף שיעור אורך החוטין – עיין בסמוך). וכן בפירושו על הזוהר (פנחס, רכח ע"ב) כתב על דעת הראב"ד (ג' לבן ורביעית תכלת) שכן הוא בספרי שלנו (ר"ל שלא כמו שהביאו הראשונים, שהוא לא ראה ראשון שהעתיק מהספרי ג' לבן וא' תכלת, ועיין למעלה).⁶

⁴ והוא עצמו בספרו פתיל תכלת שם לא ראה ולא ידע דברי הספרי בפ' כי תצא רק בפ' שלח ופסק כן (שחוט א', וכרמב"ם), לפי שכן הוא בעץ חיים.

⁵ אבל מכל מקום יש מאן דאמר בגמ' מב' ע"א שצריך ח' שהן ט"ז, והוא על כרחך סבירא ליה שדין הוא ד' לבן וד' תכלת אלא דסבר שחצי לא נספר.

⁶ ובביאור הגר"א באו"ח שם נראה, שראה שבספרי פ' שלח כתוב לא כמו בפרשת כי תצא, ע"ש, אבל לא חשב להגיה. ואולי כי לא ראה אז את הספרי (שראה רק הדפוס שנדפס בשנת תקמ"ט) וראה רק העתקתו בילקוט ששם הוא משובש בדפוסים כנ"ל.

ואם כן, הגרסא העיקרית בספרי היא שאין כתוב כלל פירוט כמה לבן וכמה תכלת רק "ג' דברי ב"ה ב"ש אומרים ד'" וכמו שהועתק (הספרי) בבבלי (מנחות מא ע"ב ובכורות לט ע"ב) ובמסכת ציצית, וכנזכר לעיל שכן נראה בראשונים נוספים.

ונראה שרבינו הלל גרס בפרשת כי תצא: "כמה גדילים נעשים אין פחות משלשה חוטים, כדברי בית הלל. ובית שמאי אומרים מארבעה (חוטים של תכלת) וארבעה (חוטים של לבן) [שב"ש אומרים] של ד' ד' אצבעות. ולפי שראה הסופר "ב"ש אומרים ארבעה וארבעה" סבר דר"ל ד' תכלת וד' לבן, והוסיף את שהסגרנו בסוגרים עגולים. וכעין זה בבבלי (מנחות מא ע"א): "בית שמאי אומרים ארבעה ובית הלל אומרים שלשה [וכמה תהא משולשת בית שמאי אומרים ארבע ובית הלל אומרים שלש] ושלש שבית הלל אומרים..." (רק ששם מתפרש בעניין אחר מפני ההוספה "וכמה תהא משולשת...").

עד כאן נתבאר שיש סתירה בגרסת הספרי בין פרשת שלח לפרשת כי תצא והעיקר שלא נתפרש כלל (בשניהם) כמה חוטי תכלת וכמה לבן.

החילוף השני – כמו לפנינו כן הוא בכל כחה"י (עיין בנספח) ובילקוט שמעוני גם בפ' כי תצא וגם בפ' שלח, וכן בלקח טוב פ' שלח העתיק כלפנינו שם. וכן בספר העיטור (ע"ב) העתיק מהספרי בדילוג שורה זו.

ולמבואר למעלה מובן טעם השיבוש, למה בפרשת שלח דילג הסופר על "של ארבע ארבע אצבעות" ודו"ק (וגם אפשר שלפי שהחליף בית שמאי ובית הלל במנין החוטים – אם אינו טעות, עיין לקמן – ובפולגתא על אורך החוטיין לא החליף לא אתיא ליה, ודעת ב"ה שאורך החוטיין ג' אצבעות לא נזכר לא בפרשת שלח ולא בפרשת כי תצא).

והרא"ש הביא ראייה למה שאמר רבינו תם כי מה שאמרו "כמה תהא משולשת (משולשת) ד'..." קאי אגדיל לחודיה ולא על הפתיל או על הכל יחד, ממה ששיעור אורך החוטיין ("כמה תהא משולשת") לא נזכר בספרי (בפרשת שלח) בפסוק "ועשו להם ציצית" אלא (בפרשת כי תצא) בפסוק "גדילים תעשה לך",

וזו כנראה כוונת תוס' חיצונית בבכורות לט ע"ב שכתבו שיש לו ראייה מספרי לרבינו תם (הנ"ל), והוא תימה שכלל העניין מקביל בשתי המקומות בשינויים (קלים). ועוד שמשבשתא היא כנ"ל, וע"כ משבשתא, שהמשך "במה דברים אמורים בתחילתו אבל שייריה וגרדומיה כל שהוא" שהולך על שיעור אורך החוטים, מובא בספרי גם בפרשת שלח (ואולי לא היה בגרסתם).

אם כן, נתבאר כאן לגבי החילוף במנין חוטי תכלת לב"ש ששני הנוסחאות אינם מקוריים, ולגבי החילוף בשיעור אורך החוטים שבטעות נשמט בפרשת שלח (וכן הגיה שם הגר"א).

ולגבי החילוף השלישי, אם ב"ש ד' וב"ה ג' (כבבלי) או להפך – לכאורה בספרי שלח הוא ט"ס וכן יש בכתי"ל של ספרי שלח (עייין בנספח) וכן העתיקו בילקוט ובלקח טוב (בפרשת שלח) וכן העתיקו התוס' (מספרי בפרשת שלח).

ובגמרא במנחות מא ע"ב: "תנו רבנן כמה חוטים הוא נותן? בש"א ד' ובה"א ג'. וכמה תהא משולשת? בש"א ד' ובה"א ג'... אמר רב הונא ד' בתוך ד' ומשולשת ד' ורב יהודה אמר ג' בתוך ג' ומשולשת ג' אמר רב פפא הלכתא ד' בתוך ג' ומשולשת ד'".

ולכאורה יל"ע למה נחלקו כמי לפסוק ובכל מקום ב"ש במקום ב"ה אינה משנה, ונראה שרב הונא ורבי יהודה נחלקו בגירסא אם ב"ה ג' וב"ש ד' (כמו שמוכח בבבלי וכספרי פ' כי תצא) או להפך (וכספרי לפנינו פ' שלח) ולכן לא אמרו הלכה כב"ה או הלכה כב"ש (ובספרי נוסף עפ"י הגמרא כנראה "והלכה כבית שמאי", אבל אולי קאי על האורך).⁷ ורב פפא הכריע מספק להחמיר

⁷ אבל נראה שאמרו כן (הלכה ד' או ג', ולא: הלכה כבית הלל או כבית שמאי) מפני שבאו לומר שב"ש וב"ה נחלקו גם כמה ירחיק משפת הבגד (בתוך), שזה לא נתפרש בברייתא אבל זו כוונת הברייתא שהביאו בגמרא שם: "אין ציצית אלא יוצא ואין ציצית אלא כל שהו, וכבר עלו זקני ב"ש וב"ה... ואמרו ציצית א"ל שיעור", ר"ל אע"פ שנחלקו ב"ש וב"ה בשיעור אורך החוטים, הכל מודים שצריך להיות יוצא כל שהוא משפת הבגד ולכן נחלקו לשיטתם בתוך כמה אצבעות יכניס החוטים.

כשניהם כדרכו בכל מקום (ולמרות שסתרי אהדדי, עיין בהערה כאן). וכן בכבא בתרא עד ע"א במעשה דרבה בר בר חנה משמע שלא הוכרעה עדיין ההלכה. ומשמע דס"ל לרב פפא דאף למ"ד ג' אם עשה ד' לא הפסיד, וכן נראה בלשון הספרי "אין פחות משלשה... מארבעה"⁸. וכן נהגו גם אמוראים שלפניו (בדף מב ע"א כמה אפשרויות וכולם נהגו ד' ע"ש), וכן סתמו בגמרא (מ ע"ב) "כאן בטלית בת ארבעה חוטיין כאן בטלית בת שמונה חוטיין", וכן סתמא בגמ' (מנחות לט ע"ב יבמות ה ע"ב) "למניינא הוא דאתא: גדיל – שנים, גדילים – ארבעה".

כנראה מחלוקת ב"ש וב"ה אם "גדילים תעשה לך" קאי רק על לבן (אבל תכלת אין צריך גדיל וסגי בחוט אחד) או על הכל. ובספרי פרשת כי תצא: "דבר אחר: 'גדילים תעשה לך' זה לבן, אין לי אלא לבן תכלת מניין? תלמוד לומר 'ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת'" (ובביה"ל ריש סימן ט' ר"ל שגדילים קאי רק על תכלת, ולא משמע כן).

ומתני' (מנחות לח ע"א) "הלבן אינו מעכב את התכלת", שבפשוטו ר"ל אין לו לבן מטיל תכלת (וכמו שפירשו במסכת ציצית, וכן הוא במחזור ויטרי [בדפוס עמ' 632] וכמו שאר אין מעכבין דמתניתין, וכן פירשו הרמב"ם והרוקח (סי' שסא) רישא "התכלת אינו מעכב את הלבן" ועיין בגמ'), אם אין נותן תכלת במקום לבן (או שאינו עולה לו משום לבן) הכי פירושה: לבית שמאי נותן שנים של תכלת ועושם גדיל (קשרים וחוליות), ולב"ה נותן חוט אחד של תכלת ואינו גדיל שא"צ גדיל רק בלבן. כנ"ל.

מנחות מב ע"א: "רב אחא בר יעקב רמי ארבע ועיף להו מיעף ומעיל להו בגלימא ואביק להו מיבק. קסבר בענין תמניא בגלימא כי היכא דבעינן במקום פתיל (→ כן גירסת כתי"מ ורבינו גרשם ועוד, ולפנינו: "כי היכא דלהוי גדיל גדילים במקום פתיל", וגירסת הערוך [ערך גדל] "בעינן גדיל גדילים בגלימא"). רב ירמיה מדפתי רמי תמניא דאינהו שיתסר ולא אביק להו. מר בריה דרבינא

⁸ ויש לומר שב"ש עצמם אמרו ד' לא בתור ודאי דאורייתא, ולכן אמרו שסדין בציצית פטור שהחוט הנוסף הוא כלאים, ודר"ק.

עביד כדידן". הנה רב ירמיה ודאי ס"ל כבית שמאי (שצריך ד') וס"ל ד' של לבן וד' של תכלת הרי ח', שחוט כפול לא נחשב לשנים ולכן צריך שמונה שלמים שהם ט"ז, וכן רב אחא בר יעקב סבר דבעינן מדינא שמונה ס"ל כנ"ל. וזה על כרחך כגרסת הספרי בפ' כי תצא (כדעת תוס'), שלא מסתבר שחולקים על כל התנאים שאמרו ג' או ד' וס"ל דמדינא שמונה. והנושא אם מר בריה דרבינא דעביד כדידן⁹ ס"ל נמי כוותיה ופליג רק שד' כפולים סגי, או להמציא מחלוקת חדשה אם תכלת ולבן שווים או לא. ובפרט לגרסת רבינו גרשם הנ"ל דמשמע דכו"ע מודו דבעינן תמניא. ולזה כיוונו רש"י ותוס' בריש הפרק שכתב רש"י מצווה ליתן ב' חוטי לבן וב' חוטי תכלת כדמפרש לקמן. ותוס' שם כתבו דבש"ס דילן מבואר שצריך ב' תכלת ע"ש. ולזה כיוון הגר"א (או"ח י"ב בליקוט) שכתב על דעת תוס' שב' לבן וב' תכלת וכ"מ כל הסוגיא. וכן נראה בגמ' לעיל מ' ע"ב: "כאן בטלית בת ד' כאן בטלית בת ח'" – משמע שהיו מנהגים שונים: היו שנהגו בארבעה חוטים (כדידן) והיו שנהגו בשמונה (כרב ירמיה) וכנ"ל (שמי שנהג בשמונה ע"כ ס"ל שצריך ב' שהן ד' לבן וד' שהן ד' תכלת), ואם לא היה מנהג בשמונה למה נקטו בת ח'? על כרחך משום שפחות מזה לא סגי להעביר לטלית אחרת. ג"כ שמע מינה כנ"ל שצריך ד' חוטי תכלת (והרמב"ם באמת השמיט כאן בטלית בת שמונה).¹⁰

מסקנא דמילתא: א. בספרי אין מקור למנין חוטי התכלת. ב. דבר זה הוא מחלוקת ב"ש וב"ה, ולמעשה נהגו כב"ש (ב' לבן וב' תכלת) שהוא שפיר דמי לכולי עלמא.

⁹ ואולי כדידן ר"ל שלא היה לו כבר תכלת (אע"ג דבשני דר' אחאי עדיין איתרמי להו תכלתא).
¹⁰ ונוסיף הערה כי 'מקור' נוסף שתכלת שני חוטים יש בפיוט של יניי (משנת ד"א ת' בערך, ואולי עוד היה לו תכלת) לפרשת קרח: "התחלת מחלקתו מיחס משפחתו ומגילוה טהרתו בשתו מאשתו ולהאדים פני ציר מצווה ציצית תכלת בו בלילה האריג מאתים [וחמישים] טליות [תכלת] זורזו ולבשו ושאלו ו[לא] בושו מה יכשירו שני חוטי תכלת לכסות כולה תכ[לת] חכם לב השיבם בית מלא ספרים חייב במזוזה כשינון סדרים" (ובמדרשות [רבה-תנחומא, משלי, מדרש אגדה] כתוב בזה חוט אחד או ארבעה חוטיין ובמקור הסיפור בירושלמי בפרק חלק אין פירוט רק "טלית שכולה תכלת מהו").

נספח - נוסח הספרי שלפנינו**א. רשימת עדי הנוסח**

- קיימים כיום ארבעה כתבי יד של הספרי (אוצר עדי הנוסח של אונ' בר אילן), ונוספים עליהם דפוס ראשון והעתקות במדרשים אחרים:
- א. כת"י וטיקן (רומי) 32 משנת ד' ת"ת בערך.
 - ב. כת"י לונדון 341 משנת ד' תת"ק בערך.
 - ג. כת"י אוקספורד בודלי (119 URI 150_15), שנדפס על ספר דברים ע"י פינקלשטיין) משנת ה' נ"א.
 - ד. כת"י ברלין (איטלקי) משנת ה' ק' בערך.
 - ה. נדפס לראשונה בוינצ'יא בשנת ה' ש"ו.
 - ו. הרבה מדברי הספרי הועתקו בילקוט שמעוני (מזמן רש"י בשנת ד' ת"ת-ד' תת"ק ונדפס בשנת ה' תשס"ח עפ"י כת"י משנת ה' ס"ח).
 - ז. וכן הועתק הרבה בספר לקח טוב (פסיקתא זוטרתא לרב טוביה משנת ד' תת"ס בערך).

ב. ההבדלים בקטע הספרי הנידון

הקטע הנידון בעניין ציצית נמצא בספרי בשתי מקבילות:

1. בפרשת כי תצא

בנוסח א, ג, ה, ו הגרסא: "אין פחות משלשה חוטים דברי בית הלל בית שמאי אומרים ארבעה של תכלת וארבעה של לבן".

בנוסח ד, ז ליתא כלל.

בנוסח ב הגרסא: "אין פחות משלשה (גדילים) חוטים של תכלת וארבעה של לבן והלכה כדברי בית שמאי", וחסר מחלוקת ב"ש וב"ה, ולכאורה צ"ל כך: 'אין פחות משלשה גדילים [דברי ב"ה ובש"א ארבעה] חוטים של תכלת וארבעה של לבן'. ואין מסתבר להגיה בענין אחר. ובאופן כללי כת"י זה משובש מאד.

2. בפרשת שלח (בדברי בית שמאי)

בנוסח ה, ו: "שלשה של צמר ורביעית של תכלת" (כן הוא בנוסח ו מכת"י הנ"ל אבל בדפוסים הוא כמו נוסח ז).

בנוסח ב: "שלשה של (תכלת) צמר ורביעית של תכלת".
 בנוסח ד: "שלשה של צמר וד' של תכלת" (לכאורה ד'=רביעית ולא ארבעה).
 בנוסח ז: "שלשה של צמר וארבעה של תכלת", וזהו שיבוש, וצ"ל: ורביעית
 במקום וארבעה (או שצ"ל ארבעה במקום שלשה ולא נראה).
 בנוסח א: "של צמר וארבעה של תכלת" (חסר מילה וכן"ל ז)
 בנוסח ג: "ארבעה של צמר וארבעה של תכלת".

ג. סיכום

בפרשת שלח כתוב צמר ואח"כ תכלת, ובפרשת כי תצא כתוב תכלת ואח"כ לבן.
 בפרשת שלח נשתבש יותר מבפרשת כי תצא.
 בנוסח א בפרשת שלח: "והלכה כדברי בית הלל" (במקום בית שמאי בכל
 שאר הנוסחים).
 בנוסח ה: "דברי בש"ה וב"ה אומרים..." (במקום "דברי ב"ה ובש"א...").
 בכל הנוסחים בפרשת שלח חסר ההמשך "של ארבעה ארבעה אצבעות"
 (ובפרשת כי תצא ישנו), וההמשך "במה דברים אמורים בתחילתו..." שהולך על
 זה ישנו שם.

*

*

*

*

מילי דאגדתא

*

*

*

הרב מרדכי פאסט
ביתר עילית

קריעת המעיל וגניזת התכלת

קריעת המעיל

בצע אמרתו

כתוב במדרש (איכה רבה א, א, וכן בפסיקתא דרב כהנא פסקא טו):
אמר רבי נחמן אמר שמואל משום רבי יהושע בן לוי: קרא הקב"ה
למלאכי השרת, מלך בשר ודם שמת לו מת והוא מתאבל עליו מה
דרכו לעשות? אמרו לו... אמר להם: אף אני כך עושה...
מלך בשר ודם מה דרכו לעשות? מבזע פורפירא שלו. כך אני
עושה דכתיב (איכה ב, יז) "עשה ה' אשר זמם בצע אמרתו". ר'
יעקב דכפר חנן מפרש ליה: מהו בצע אמרתו? מבזע פורפירא
שלו.

מדרש זה מובא בראשונים לענין ציצית. וזו לשון הרא"ש (תענית ד, לז): "כתב
רבינו מאיר ז"ל (מהר"ם מרוטנבורג): אבל ציצית, נהגו קדמונינו בכל ארץ
אשכנז שלא להתעטף בציצית בתשעה באב, ואסמכוה אקרא דכתיב 'בצע
אמרתו', ואמרינן במדרש איכה 'בזע פורפירין דידיה'". וכן כתבו המרדכי (הלכות
ט' באב בסוף מועד קטן), הגהות מיימוניות (הל' תעניות ה, יא), טור (או"ח
תקנה), וכמעט כל ספרי המנהגים והפוסקים האחרונים, ונפסק בשולחן ערוך
(סעיף ב שם).

אבל המהר"ם מסיים "ואין מזה שום ראייה". ולא ביאר מהי קושייתו, אם על
עצם הראייה, שאין במשמעות המדרש שמרמז לציצית, או שמדרש זה אינו סיבה
מוצדקת לבטל לבישת ציצית בתשעה באב מכול וכול.

והיו שטעו לומר שאסור ללבוש טלית בתשעה באב, כמובא במרדכי (תענית
רמז תרלז): "בספר החכמה רבינו ברוך ממגנצ"א כתב בשם ר"א ממיץ, ראיתי
מנהגים שלא ישרו בעיני... ועוד ראיתי אוסרין להתעטף בציצית בט"ב, ושנו

חכמים 'אבל חייב בכל המצות האמורים בתורה חוץ מן התפילין'. ונראה שכוונת מהר"ם שאין במדרש שלנו שום ראייה לאסור קיום מצות ציצית, כמו שדן לפני כן שאין לאסור קיום מצות תפילין. וכן הביא המרדכי בהמשך דבריו שמהר"ם "לא היה מתעטף בטלית בבוקר... אבל בערב מניח תפילין ומתעטף בציצית, ובבוקר לובש טלית קטן".

אבל מצינו גם ראשונים שהקשו הקושיה הראשונה הנ"ל. וזו לשון מנהגי הרב אברהם קלויזנר (מובא כלשונו במנהגי מהרי"ל ט' באב סימן כב): "אין מתעטפין בציצית, דאמר באיכה רבתי 'בצע אמרתו' – בזע פורפירין דידיה'. ונ"ל חפ"ת (חיים פלטיאל תולעת) דטעות הוא, דמנלן דהא אטלית דציצית נאמר?".

ונראה שגם הלבוש התקשה בקושיה זו, ובא לתרצה. וזו לשונו (לבוש החור תקנה, ב): "ויהיה 'אמרתו' מלשון אימרה, והם הציצית התלויין באימרת הבגד". ולדבריו, לכאורה הציצית נקרא פורפירא על שם התכלת, כמו שמצינו בעלמא שהציצית כולם נקרא תכלת ('רמי תכלתא לפרזומי דאנשי ביתיה' – מנחות מג ע"א). ופורפירא הוא מעיל של תכלת, כמו שכתב הראב"ה (ברכות ט ע"ב, סי' כה): "וגרסינן בירושלמי 'בין תכלת לכרתי. בין פורפירין לפרפינון', והוא מעיל שקורין בלשון לע"ז פורפירא", וכן מביא העץ יוסף (על מדרש איכה הנ"ל) ממוסף הערוך.

אבל כשנעיין עוד בדבר נמצא שאין זו כוונת הלבוש, שכן הוא מביא בלבוש אבן יקרה, על הריקאנטי (ראש פרשת וארא; דף פב ע"ב) מרבינו בחיי (שמות יג, א): "ויאמר מלשון אימרא, כדכתיב 'בצע אמרתו' ואמרו רז"ל 'זו פורפירא שלו', כלומר שפת המעיל שהיא אחרונה בספירות. וגם היא לבושו של הקב"ה כדלקמן (בריקאנטי) בדף ר"כ ע"ג". ולשון רבינו בחיי עצמו ברורה עוד יותר: "ויש לך להתבונן איך עשוהו מלשון אמרא, ופירוש פורפירא מעיל כלומר שפת המעיל". אם כן, לא הציצית נקראת פורפירא, אלא הטלית.

אם כן, נשארה לנו קושיית הרב חיים פלטיאל, מניין לנו שמדרש זה שייך לציצית או לתכלת בציצית?

ובאמת נראה שרבינו בחיי אינו סובר שמדרש זה מדבר בציצית, ואילו הריקאנטי סובר ש'אמרתו' הוא לבוש של ציצית, אבל לא מצד התכלת. וזו

לשונו (ראש האזינו; דף רכ ע"ב-ע"ג): "זה תבין ממה שכתבתי לך בהבדל שבין ויאמר יי' ובין וידבר יי', וכן כתוב (ישעיהו ה, כד) 'ואת אמרת קדוש ישראל ניאצו' וכתוב 'בצע אמרתו', ואמרו רבותינו ז"ל במדרש איכה 'אמר הקדוש ברוך הוא למלאכי השרת מלך שהוא אבל מה ראוי לעשות, אמרו לו מבזע פורפירא, אמר אף אני עושה כן, דכתיב בצע אמרתו'. והבן זה היטב כי קרא 'אמרתו' לבושו של הקדוש ברוך הוא, לפי שזוהר החכמה אשר בה ל"ב נתיבות סובב הכבוד, דכתיב (תהילים פט, ט) 'ואמונתך סביבותך', זהו 'הוד והדר לבשת' (תהלים קד, א) 'וריה שלמותיך כריח לבנון' (שה"ש ד, יא). אף כי השלמות אינו דבר זולתו, 'כהדין קמצא דלבושא מיניה' (בראשית רבה כא, ב), כן שפע זוהר החכמה הסובב אותה, וזהו רמז גדול בענין הציצית וכבר רמזתיו". ומה שמוכן בקלות מזה הוא שלבוש זה הוכר כטלית מצויצת ע"י מספר כל חוטי הציצית ולא דווקא התכלת.

אמנם כפי שנראה להלן, הראשונים לא סמכו את מנהגם על דרוש קבלה זה בלבד.

פורפירא על הים

המקור הראשון לכך שאין מתעטפים בטלית בתשעה באב מפסוק זה הוא הרוקח (שהיה רבו של האור זרוע, רבו של מהר"ם). הוא כתב (סוף סימן שי): "תשעה באב אין מתעטפין, על שם בצע אמרתו". והוא מסביר אותו פסוק בפירושו למגילת איכה (מובא בתוספות השלם): "בצע אמרתו. הא' נקודה בצירי" (— כך הוא רגיל לקרות גם לסגול), לשון 'חלוק שאין בו אימרא', ואם הוא לשון אמירה היה לאל"ף לינקד בחירי"ק. וזהו שאמרו חכמים 'בצע אמרתו — בזע פורפירן דידיה', קרע מעילו. במדרש אבכיר, כשאמרו ישראל שירה על הים לבש הקב"ה חלוק שהיה בו כל אז שבתורה... ובחורבן הבית קרע אותו הבגד, וזהו 'בצע אמרתו' — בזע פורפירן דידיה, 'אשר זמם' — ר"ת אז...".

ולכאורה לדבריו "אמרתו" אינו שפת הבגד, אלא ציור המצויר בבגד. וכן הביא הרד"ל על מדרש איכה מן הערוך (אמר ג) בשם רב האי גאון. וזו לשון

הערוך: "במה שימש משה כל ימי המילואים? בחלוק לבן שאין בו אמרא', בפרק מאימתי מזכירים גבורת גשמים (תענית יא ע"ב), ובגמרא דנודות הגוים בפרק אין מעמידין (עבודה זרה לד ע"א ע"ש בתוס')... ופי' אלו בני אדם חשובין כשתופרין את הבגד מחפין את התפר בבגד נאה בארגמן.¹ 'על הגם ועל האימרא' בריש גמרא דרבי אליעזר אומר האורג (שבת קה ע"ב), פירש רב האי... או על האימרא – או על הציור, כלומר שמציירין בבגד כשהוא אורגו כמין אותיות, שנמצא כמו כותב. וכן פירש בראש חגיגה (ג ע"א) 'את ה' האמרת' (דברים כו, יז) 'חטיבה אחת בעולם' – ציור אחד בעולם, כלומר דבר הניכר שאין כמותו. וכן פירש 'חטובת אטון מצרים' (משלי ז, טז) – מצויירין בחוטי מצרים... 'בצע אמרתו מבזע פורפירא' במגילת איכה ובפסיקתא דאיכה, פורפירא ארגמן".

וממדרש שוחר טוב יש להביא ראיה שהלבוש של הקב"ה על הים, כביכול, הוא פורפירא של חלזון, וזו לשונו (כב, כ; כל המדרשים להלן משוחר טוב נמצאים גם בילקוט שמעוני): "ואנכי תולעת ולא איש. אמר רבי יהושע בן לוי אני הוא שהלבישתך פורפירה על הים ולא איש אחר בעולם". וזו תכלת ולא תולעת שני, כפירוש פורפירא בירושלמי ברכות הנ"ל, על דרך התורת כהנים (מצורע פרשתא א, יד): "אי תולעת, יכול אחד מין הצבעים? ת"ל ושני". ופירשו הר"ש והראב"ד "כגון תכלת הצבוע בדם חלזון". וגם רש"י (סנהדרין צא ע"א ד"ה חלזון) וראב"ה (שבת ס' קצד, כ ד"ה ואי קשיא) כתבו שחלזון הוא תולעת.

והלבוש שלבש הקב"ה על הים הוא הלבוש שלבוש בנקמתו על הגוים, כמו שלמדנו במקום אחר במדרש שוחר טוב (צג, א), וזו לשונו: "שבע לבושי לבש הקב"ה. אחד במלחמת הים, 'ה' מלך גאות לבש' זה מלבוש כנגד מלחמות הים שנאמר (שמות טו, א) 'אשירה לה' כי לגאה גאה'. אחד בסיני, שנאמר (שמות טו, א) 'ה' עוז לעמו יתן' כנגד עוז שנתן לעמו בסיני. ואחד כנגד בבל, שנאמר (ישעיהו נט, יז) 'וילבש בגדי נקם תלבושת', וכן הוא אומר (ירמיהו נ, כח) 'כי נקמת ה' הוא נקמת היכלו'. ואחד כנגד מדי, שנאמר (ישעיהו שם) 'וילבש צדק

¹ מבואר מזה שלדעת הערוך יש ל'אמרא' שני פירושים, חתיכת בגד צבוע בשפת הבגד, וציור המצויר בבגד. והפירוש שהביא כאן הוא פירוש רב האי גאון לנגעים (פי"א מ"). ועין שם פירוש המשניות להרמב"ם מהדורת ר"י קאפח.

כשריון', וכן הוא אומר (אסתר ח, טו) 'ומרדכי יצא מלפני המלך וגו''. ואחד כנגד יון, שנאמר (ישעיהו שם) 'ויעט כמעיל קנאה', כך היו בני חשמונאי לובשי בגדים של קנאה. ואחד כנגד אדום, שנאמר (ישעיהו סג,א) 'ומי זה בא מאדום חמוץ בגדים'. שביעי לימות המשיח, שנאמר (דניאל ז, ט) 'לבושה כתלג חור''. ועיין אלשיך על מגילת איכה, מובא בעץ יוסף על המדרש, שהפורפירא במדרש איכה הוא לבוש הגאווה.

וכמו כן מצינו במדרש אבכיר שהזכיר הרוקח, שאותו פורפירא יהיה גם בעתיד. וזו לשונו כמובא בילקוט שמעוני (על הפסוק אז ישיר, רמז רמא): "אמר רבי עקיבא: בשעה שאמרו ישראל אז ישיר לבש הקב"ה חלוק של תפארת שהיו חקוקין עליו כל אז שבתורה... 'את ה' האמרת היום וה' האמירך היום' (דברים כו, יז-יח). וכיון שחטאו חזר וקרעו, שנאמר 'בצע אמרתו'. ועתיד הקב"ה להחזירו, שנאמר 'אז ימלא שחוק פיננו'".

פורפירא של ישראל

ואכן, גם ביחס לשעת הגאולה מארבע מלכיות מצינו שבני ישראל לבשו פורפירין. הלבוש של מרדכי היה של תכלת וארגמן, ובמדרש (פרקי דרבי אליעזר נ, אסתר רבה י) נקרא פורפירין.² על בגדי קנאה של בני חשמונאי, עיין ביאור הרא"ם שהביא מיוסיפון, שלבשו ארגמן "אשר לעת הזאת הרשו רק לילך בזה המלכים", ובוודאי היה כתוב ביונית 'פורפירא' והמתרגם תירגמו ארגמן, שהוא גם כן פירוש של פורפירא כמו שכתב הערוך (אמר ג הנ"ל). בלשאצר הלביש דניאל ארגמן כשקרא הכתיבה על הכותל וניבא על מפלת בבל (דניאל ה, כט).³

² גם אלכסנדרוס מוקדון הלביש זקני הנגב "לבושין דארגון" (תמיד לב ע"א), וזה היה בזמן שכבש את ארץ ישראל ממלכות פרס. והלבוש שהלביש המן את מרדכי נקרא ארגמן בתרגום (אסתר ו, ח).

³ ובדרך אפשר יש לומר שתכלת נקרא 'ארגון' בלשון ארמית, כמו שהעלה הרב טבגר ב'היה לכם לציצית' תשס"ז, שקראו לתכלת ארגמן בלשון בני אדם בימי המשנה. אבל עיין מדרש לקח טוב על שמות כה, ג.

ובזוהר בראשית (לט ע"א) שנביא לקמן נאמר שמשיח ילבש פורפירא לעתיד לבוא.⁴

ובני ישראל לבשו פורפירא במדבר, כנזכר במדרש שוחר טוב (כג, ד, ובמדרשים נוספים): "שאל רבי אלעזר את רבי שמעון (גרסת הילקוט והפסיקתא – שאל רבי אלעזר ברבי שמעון את רבי שמעון ברבי יוסי חמוי)... ומהיכן היו לובשין כל ארבעים שנה? אמר לו: ממה שהלבישום מלאכי השרת, שנאמר (יחזקאל טז, י) 'ואלבישך רקמה'. ומהו רקמה? רבי סימא אמר פורפירא".⁵ והוא גם העדיים שניתנו לבני ישראל בהר סיני לדעה אחת בשוחר טוב (קג, ח) "המשביע בטוב עדיף – רבי יוחנן פתר קרא בסיני. בשעה שקבלו ישראל את התורה ירדו ששים רבוא של מלאכי השרת ונתנו עטרות בראשם... רבי סמון (כן גרסת הילקוט) אומר הלבישם פורפיראות שנאמר 'ואלבישך

⁴ בפסיקתא רבתי (לז) משמע שמשיח ילבש לבוש הדר כנגד לבוש האחרון של הקב"ה, ועיין עוד בפסיקתא דרב כהנא פסקא אחרא דשוש אשיש.

⁵ ולבוש זה היה לבוש רוחני, ולדברי הגור אגיה (דברים ח, ד) היה נולד עם הנולדים במדבר. וזה כמו לבוש המלאכים שהזכיר הריקאנטי הנ"ל. ושם הפורפירא נדמה לחילזון, וזו לשון המדרש: "ולא היו קטנים גדלים? אמר ליה צא ולמד מן החילזון שכל זמן שהוא גדל נרתיקו גדל עמו".

מדרש זה, כיון דאתא לידי אימא ביה מילתא. בכל המדרשים שלפנינו (פסיקתא דרב כהנא פסקא י, שוחר טוב, דברים רבה ז, יא, שיר השירים רבה ד, יא, וילקוט שמעוני) הלימוד הוא מן החילזון. אבל המתנות כהונה בשיר השירים מביא שרבינו בחיי ותולדת יצחק גרסו במדרש חומט במקום חילזון. ואי אפשר לומר שהוא פירוש, שהביאו המדרש בשלמותו ובסוף פירשו מילה זרה אחרת שבו. וכן נראה שהיתה גרסת רש"י (דברים ח, ד), וכן כתב שם הבאר בשדה (נדפס בחומש י"א מפרשי רש"י). ועל סמך זה חידש רש"י שהחומט הוא לימ"ץ (ויקרא יא, ל), ולא היה לו זה במסורה, כמו שכתב בחגיגה (יא ע"א): "חומט אומר אני שהוא מין שרץ שקורין לימ"ץ".

ולכן אפשר לומר שרש"י סבר שהחילזון הוא תולעת בלי נרתיק. שידע ודאי שהחילזון הוא תולעת, כמו שפירש בסנהדרין צא ע"א, והוא הנקרא לימ"ץ כמו שפירש בע"ז (כח ע"ב), וכמו שפירש רבינו גרשום (רבו של רבותיו) בבכורות (לח ע"ב), וזה "שנעקע" (המתרגם, ב"ח שבת עז ע"ב) ו"SLUG" (תרגום הלע"ז). אבל לא היה לו מקור שיש לחילזון נרתיק.

ואפשר שמחמת זה פירש בשבת (עה ע"א): "והפוצעו. דוחקו בידו להוציא דמו", ולא הזכיר שבירת הקליפה הקשה שלו, אפילו אם הוא סובר שיש מלאכה בשבירת הקונכייה. ויש לעיין בדבר, ואין כאן מקום להאריך.

רקמה"⁶. ובמדרש שמות רבה (מה, ב) נוסף: "וכן הוא אומר 'את ה' האמרת היום וה' האמירך היום"⁷ (ועיין שם ביאור מהרז"ו שמקיש זה למדרש איכה). ולבוש זה נזכר גם במדרש איכה (א, א): "כל זמן שהיו עושים רצונו של הקב"ה כתיב 'ואלבישך רקמה', רבי סימא אומר: פורפירא". והמדרש מסיים: "ובזמן שאין עושים רצונו של הקב"ה מלבישן בגדי בדדין. הדא הוא דכתיב 'איכה ישבה בדד'". ועליו נאמר המאמר שהתחלנו בו: "אמר רבי נחמן אמר שמואל משום רבי יהושע בן לוי: קרא הקב"ה למלאכי השרת מלך בשר ודם שמת לו מת והוא מתאבל עליו מה דרכו לעשות? אמרו לו...". והתכלת בציצית מרמזת לנקמת ה' בגוים, ובפרט לכליית המצריים בים סוף, כמו שאמרו חז"ל בספרי (סוף שלח): "רבי אליעזר ברבי שמעון אומר, למה נקרא שמה תכלת? על שם שנתכלו המצריים בבכורות, שנאמר: 'זיהי בחצי הלילה וה' הכה כל בכור'. דבר אחר, על שם שכלו המצריים בים".

ובכן, נראה שהראשונים הבינו שהטלית היא הלבוש שלנו שהוא כנגד הפורפירא של הקב"ה בים סוף, מפני שיש בה ציצית עם תכלת – הצבע של פורפירא (אף על פי שאינה פורפירא עצמה). והתכלת גם מרמזת למעשה ה' באותה שעה שלבש אותו לבוש גאות. ואנחנו מרמזים למה שהקב"ה הסיר לבוש הגאווה שלו במה שאיננו לובשים הבגד שלנו שכנגדו בתשעה באב.

עוד יש לומר, שפורפירא אינו בגד שכולו תכלת, אלא כל בגד שיש בו חלק של תכלת או ארגמן. ובענייננו צריך לומר כן, ש'אמרא' אינו שם של כל הבגד, וגם 'רקמה' תרגומו (יחזקאל טז, י) 'לבושי ציורין', והיינו שרק חלק מן הבגד

⁶ עיין פסיקתא רבתי לג, י שיש דעה שהעדים היו ארגונים. וקשיא, שאותם עדים לא היו להם אלא עד שחטאו בעגל, ובפרק קג מפורש שהיה להם כל ארבעים שנה שהיו במדבר. ועיין יפה קול על שיר השירים רבה ד, יא שתירץ כי הבגדים שהיו צריכים להם לא נלקחו מהם, אבל הכתרים שלא היו צריכים להם כל כך נלקחו. ומוכח משם שהיו שני דברים. ונראה לי שהלבוש שלבשו כל ארבעים שנה היה כנגד הלבוש של הקב"ה על הים, והכתרים שהיו נקראים גם כן פורפיראות היו כנגד הלבוש של הר סיני.

⁷ גם במכילתא (פרשתא דשירה ג) נזכרים פסוקים אלו על "עזי וזמרת י-ה", עיין שם.

צבוע, ואף על פי כן נקרא 'פורפירא'. אם כן, הכול בדיוק, שהטלית בזמן שיש תכלת היא ממש פורפירא, וכדברי הראשונים. ואם כן, אפשר לומר שגם לבוש הלבן של הקב"ה הנ"ל הוא אותה טלית, וכמו שלמד הב"ח (או"ח סי' כד).⁸ ואם כן, הטלית שלנו היא כנגד זה, וכנזכר בגמרא (שבת קנג ע"א): "בכל עת יהיו בגדך לבנים" (קהלת ח, ט) – זו מצות ציצית, לפי הב"ח.⁹

גניזת התכלת

גניזה בדברי האר"י ז"ל

כתב הישועות מלכו (סימן ג): "נגנז התכלת, ד'לדורותיכם' לא נאמר אלא על הלבן ולא על התכלת. לכן כתבו בשם האר"י ז"ל דעתה אין מצוה בתכלת. ועוד דבקרא כתיב 'וזכרתם את כל מצותי', וזה בזמן שכל מצות נהוגות בדור ההוא ולא בזמן הזה".

ומה שנראה שהוא משנה את הדין ע"י דברי האר"י והדרשה שלו הוא תמוה (עיין נפש החיים שער א פרק כב). ועוד שהוא כתב בסוף אותה תשובה: "אם היה בנמצא תכלת בבירור והיה ידוע לנו כיצד צובעין, ודאי היה ראוי לאחוז במצוה זו". זאת אומרת שאין בדרשת האר"י פטור גמור מתכלת בזמן הזה. ואם כן, יש לנו להסביר שיטתו בגניזת התכלת.

זו לשון האר"י בשער הכוונות (ציצית, דרוש ד): "ודע ששני מיני ציציות הם, התכלת והלבן. ר"ל כי בזמן שבית המקדש קיים היה חוט תכלת עם הלבן, ובזמן הזה לא יש כי אם לבן... ולכן היה נוהג בזמן שבית המקדש קיים. אבל ציצית הלבן שאנו נוהגים בו היום... כי אמת שאף בזמן הזה אין אור חכמה דאימא נפקס מלהאיר ולצאת בסוד ציצית הנזכרים עם התכלת, אלא שאין לנו עתה כח שיעשה הדבר ההוא על ידנו. אבל ודאי היא שג"כ הוא יוצא בהתלבשותו

⁸ וכן ביוצר לראש השנה "מלך אזור בגבורה" יסד הקליר "מלך טליתו כשלג מצחצח".

⁹ ועיין בפירוש המיוחס לרמב"ן על שיר השירים (ד, יא), שמפרש "ריח שמלותיך" על טליתו של הקב"ה, והוא המקור לריקאנטי הנ"ל, וכמעט לשונו. וכתב "לקיים מה שנאמר 'והלכת בדרכיו', נצטוו ישראל בעטיפת טלית שיש בו ל"ב חוטיין, ונאמר בו 'וראייתם אותו וזכרתם את כל מצות ה'".

בציצית... ובזה תבין איך גם בזמן הזה דאין לנו תכלת אין התכלת מעכב את הלבן, כנזכר במשנה, והלבן לבדו הוא מצוה מן התורה.¹⁰ והנה יש לעיין בדבריו, מניין לו לתלות התכלת בקיום בית המקדש? ובפרט שמשמע בגמרא (מנחות מב ע"ב ומג ע"ב) שצבעו תכלת בכל תקופת האמוראים עד ימי רב אחאי, כמו שמביא הישועות מלכו (סימנים א, ב, ג).

הרד"ל על מדרש איכה הנ"ל מציין לזוהר נח (סא ע"ב), ושם כתוב "רבי אלעזר אזל לגביה דרבי יוסי ברבי שמעון בן לקוניא חמוי... א"ל חמוי אפשר דשמעת מאבוכך האי דכתיב 'עשה ה' אשר זמם בצע אמרתו אשר צוה מימי קדם'? אמר ליה הא אוקמוה חבריא 'בצע אמרתו' דבזע פורפירא דיליה... ובימא דאתחריב בי מקדשא בזע לה". וכתב שם ר' חיים ויטאל בהגהותיו דרך אמת "פורפירא. בארתי לעיל פרשת בראשית." ושם כתוב בזוהר (לח ע"ב - לט ע"א): "ועילא מנהון משיח דאיהו עאל וקאים בינייהו ונחית לון. נטל מהאי היכלא ועאל בהיכלא תליתאה... ועאל בהיכלא רביעאה ותמן כל אינון אבלי ציון וירושלם וכל אינון קטולי דשאר עמין עובדי ע"ז... וכדין פורפירא לביש ותמן חקיקין ורשימין וכל אינון קטולי דשאר עמין עובדי ע"ז בההוא פורפירא. וסליק ההוא פורפירא לעילא ואתחקק תמן גו פורפירא עלאה דמלכה. וקב"ה זמין לאלבשא ההוא פורפירא ולמדין עמין דכתיב (תהלים קי, ו) 'ידין בגוים מלא גויות'".¹⁰

ר' חיים ויטאל פירש על הגיליון שם רק "לבוש נכבד", אבל בספרו לימודי אצילות (ל ע"ב, מובא כלשונו במתוק מדבש) כתב: "דע כשנהרג אדם מישראל ע"י גוי... ולוקח נשמתו... וחוקק נשמתו ומה שאירע בה בפורפירא דמלכא הנקרא בגד תכלת. ולעתיד לבוא יתלבש הקב"ה בלבוש אדום זה וינקם דם עבדיו השפוך".

ונראה שהפורפירא בזוהר נח הוא הפורפירא שלבש הקב"ה בים סוף כנ"ל. ונראה שהוא בגד תכלת כמו הפורפירא בזוהר בראשית (וכנ"ל לפי האלשיך,

¹⁰ יש מדרש דומה בילקוט שמעוני על הפסוק בתהלים, רמז תתסט. ופורפירא של הקב"ה נזכר בנקמתו על עשרה הרוגי מלכות בשוחר טוב ט, יג. ועיין עוד זוהר שמות ח ע"א-ע"ב.

שהיה רבו של רח"ו בנגלה, הפורפירא במדרש איכה הוא לבוש הגאווה, לכאורה מה שלבש הקב"ה על הים). וכנגד זה הוא התכלת שבציצית. ויש לומר שקריעת המעיל הזה מרמז לגניזת התכלת של ציצית. ומזה למד האר"י ז"ל שהעדר התכלת תלוי בחורבן בית המקדש.

הסכנה בתכלת

ועכשיו נעמיק בעצם גניזת התכלת. המקור למושג הזה הוא המדרש המפורסם (תנחומא סוף שלח, ובמדבר רבה שם): "מצוה להביא לבן ותכלת ויעשה. אימתי? כשהיה תכלת. ועכשיו אין לנו אלא לבן, שהתכלת נגנז, מצוה בלבן". ויש לעיין, מה מוסיף לנו המדרש בתיבות "שהתכלת נגנז" על מה שכתוב בתחילה "אין לנו אלא לבן".

הישועות מלכו פירש עניין גניזת התכלת, שחז"ל גזרו שאין לנו לסכן עצמנו בהשגת תכלת, כדאיתא בספרי (דברים, פסקא שנד) וסנהדרין (יב ע"א), והורו לכל ישראל לקיים מצות ציצית בלבן בלבד, שהוקבע להלכה שתכלת אינה מעכבת את הלבן. וגם מצאו להם טעם כמ"ש האר"י ז"ל.

ותחילה נסביר הספרי בוזאת הברכה, וזו לשונו: "אמר רבי יוסי: פעם אחת הייתי מהלך בין כזיב לצור ומצאתי זקן אחד. אמרתי לו פרנסתך במה? אמר לי מחלזון. אמרתי לו וכי מצוי הוא? אמר לי השמים מקום שיש מקום בים שמוטל בהרים וסממיות מקיפות אותו ואין לך אדם שהולך לשם שאין סממיות מכישות אותו ומת ונימק במקומו. אמרתי ניכר הוא שגנוז לצדיקים לעתיד לבא". ולדברי הישועות מלכו אין כאן עדות של רבי יוסי על מצב החלזון שהוא גנוז, אלא הערתו שראוי לגנוזו מאחר שיש סכנה בהשגתו. ולפי דבריו יש להבין מה נשתנה בימיו של רבי יוסי, הלא מעולם היה החלזון מצוי רק בים וקשה להשיג כזה?

ונראה שהישועות מלכו סובר כמו הרדב"ז, שכתב (שו"ת סי' תרפה): "החלזון מצוי הוא בים, ובחלקו של זבולון היה עולה מאליו מן הים ליבשה והיו מלקטים אותו, ואחר שגלו ישראל לא היה עולה. והשאר נבזזרין בארץ מדלת העם לכורמים וליוגבים, וארז"ל (שבת כו ע"ב) 'אלו צדי חלזון', משמע שהיו צריכין

לצודו... ואפשר שעד היום הוא מצוי אלא שאין מכירין אותו או שאין יודעין לצודו, גם כי אינם צריכים לו, כי צבע הדומה לתכלת מצוי הרבה דהיינו איסטיס הנקרא בערבי ניל". ואם נניח שגם בימי בית שני היה עולה מאליו, יש לומר שדווקא בימי רבי יוסי, בערך שבעים שנה אחר החורבן, היה ניכר להם שלא יעלה עוד עד עת הגאולה. ואף על פי כן היה אפשר עדיין לצוד אותו, אבל הייתה סכנה בדבר.

ועתה נעיין מקורו האחר, הגמרא בסנהדרין, וזו לשונה: "שלחו ליה לרבא: זוג בא מרקת ותפשו נשר ובידם דברים הנעשה בלוז, ומאי ניהו תכלת, ובזכות הרחמים ובזכותם יצאו בשלום". וכתב הבן יהודע: "וסיפור זה שכתבו בראשונה על נס שנעשה לחכמים באותה שנה בארץ ישראל, ששם היו בארץ ישראל תחת ממשלת רומא, שהם עשו אבי אדום. וקרו ליה בשם נשר משום דכתיב בעשו 'אם תגביה כנשר'... ולכן מ"ש ותפשו נשר קאי על אדום, ולא על פרס, וכמו שכתב רש"י ז"ל, כי בארץ ישראל לא היו תחת ממשלת פרס אלא תחת ממשלת אדום, ורק בבבל היו תחת ממשלת מלכות פרס. וזה פתרון דברי המכתב שלהם שכתבו בתחילתו זוג בא מרקת, פירוש שני חכמים באו מעיר טבריא לילך למקום אחר בארץ ישראל. ותפשו נשר, חיל של אדום תפשו לזה הזוג לשלול אותו. והיה ביד הזוג הזה דבר הנעשה בלוז ומאי ניהו תכלת, כי באותו זמן היה הצבע של התכלת נקלט לשבח באויר של לוז יותר ממקום אחר, ולכן היתה סחורה של התכלת שבידם יקרה מאד, ואם היו יכולים לשלול אותם היו מפסידים הרבה. ויתכן שהיה באותו זמן גזירה ממלכי רומא שלא יצבעו תכלת לציצית, ואם שוללים אותם היו נכנסים בסכנה שהיו עושים עליהם עלילה שעברו על גזרת המלכות. אך בזכות הרחמים..."

וגזירה כזו בדיוק נמצא על הפורפירא בחוקי הרומיים (קודקס יוסטיניאנוס 4:40:1). וזו לשון הגזירה¹¹ (בתרגום מלטינית): "לא יהיה רשות לאיש פרטי

¹¹ משמות הקיסרים הנזכרים על החוק הזה נראה שנגזר בדור שלאחר רבא. וייתכן שכך היה נהוג כבר קודם שנחקק בכוח העצום של חוקי הקיסר. ועוד, בספר היסטוריה של הקיסרים (סוטוניוס) יש שנירונן גזר על טריון (סעיף 32). וזה היה ממש בזמן החורבן. וטריון הוא פורפירא (פשוט, וכן הוא בתרגום שראיתי), ופירשו מוסף הערוך: גוון התכלת.

לצבוע או למכור סחורה פורפור של משי או צמר, הנקרא בלאטא, אוקסיבלאטא, והיקנטינא.¹² ואם מישהו ימכור בגד של מורקס¹³ הנזכר, ידע שעלול לאבד נכסיו וראשו".

נגנו ולא בטל

נחזור לדברי הישועות מלכו. יש להקשות שתי קושיות על דבריו. האחת, עצם העניין אינו מובן כל כך, שאחר שהוקבע ההלכה שתכלת אינה מעכבת ממילא אם אין לנו תכלת יש לקיים מצות ציצית בלבן. וגם בלי גזירה מיוחדת אינו מחויב אפילו להוציא יותר מחומש נכסיו על זה, כל שכן שאינו מחויב לסכן את עצמו. ואפילו אחר הגזירה מי שאפשר לו להשיג תכלת בלי סכנה מחויב לעשות כן. ואם הסכנה הייתה גזרת שמד נגד קיום המצוה היה אפשר לומר שהגבילו דין שעת השמד, אבל הישועות מלכו עצמו הקשה על זה. והוא כתב שעשו הגזירה על דעת האר"י שאין מצוה וחיוב בתכלת בזמן הזה.

ועוד קשה למה בחרו במדרש במילת "נגנו" להגיד לנו גזירה זו, ולא 'שביטלו תכלת'. שמשמעות המילה "גניזה" היא שימה באוצר, כמה שהביא הערוך, וכמו באבות דרבי נתן (מא, יב) שארון הקדוש נגנו, ובגמרא (הוריות יב ע"א וש"נ) כתוב שיאשיהו המלך ציוה לתת אותו "בבית אשר בנה שלמה".

ולפי מה שהבאנו למעלה, המדרש מתורץ כפשוטו, שהתכלת היתה גנוזה שתי פעמים, תחילה בים – שהחלזון אינו עולה משם מאליו, ושנית – ברשותה של מלכות רומי. וכעין זה מצאנו בגניזת ספינות הטבועות בים הגדול "שגנוז

¹² המילה היוונית 'בלאטא', נמצא בשלטי הגיבורים (פרק עט) שפירושה "רמש הים שנקרא פורפורה והוא חלזון שצובעים בו התכלת". אבל המתרגם שהעתקתי מדבריו פירש: "צבע של דם נוזל, וצבע ה'אוקסיבלאטא' מעט שונה כמו שסומן ע"י הקידומת 'אוקסי' שהוא יווני של 'דם'". והיקנטינא לדברי מוסף הערוך (ערך איירינון) הוא תרגום עקילס של תכלת, הובאו דבריו ברד"ל, עץ יוסף, וביאור מהרז"ו על אסתר רבה (ב, ז).

¹³ לכאורה מלשון זה מוכח שמדובר על הדג הנקרא בלטינית מורקס שהוא פורפורה בלשון יוונית. גם המקור חיים (מבעל חוות יאיר) מזכיר הדג הזה בשמו (יח, ג): "בחיידושי כתבתי דדם חלזון שבו צובעין תכלת אינו בלו"א רק צבע פורפר שנעשה מדם דג שנקרא הדג פורפר".

לצדיקים לעתיד לבוא" (ספרי שם), וכן בגניזת הקינמון (שבת סג ע"א) "ומשחרב ירושלים נגנו ולא נשתייר אלא כשעורה ומשתכח בגזאי דצימצמאי מלכתא".

אם כן, יש לומר שכוונת המדרש היא, אע"פ שכל אחד יודע איפה היא התכלת, אפילו הכי נקרא "אין לנו", והיינו שבעצם יש סכנת מוות בצידת החלזון, ועוד שהמלכות תמית כל מי שינסה להשיג אותה. ואין עניין לסכן עצמו בהשגתו, שאין כאן גזירת שמד, אלא מעשה של המלכות לכבוד עצמה. וזה כעין דברי הרמב"ן (שמות כח, ב): "והתכלת גם היום לא ירים איש את ידו ללבוש חוץ ממלך גוים". היינו שכל אדם יודע איפה היא, ואף על פי כן לא היה אפשר להם להשיגה.

ובדרך זו יש להסביר גניזת התכלת כדעת הישעות מלכו. שכוונת חז"ל בגניזת התכלת היא כעין הסכמה למצב ולגניזת המלכות, ותהיה התכלת שייכת למלכות לבדה. והוראתם הייתה שלא נשתדל להשיג תכלת מפני הסכנה, ושנקיים מצות ציצית בלבן בלבד, אף על פי שהיה נראה שהתכלת עדיין בנמצא ואין לעשות ציצית בלעדיה, כמו מי שאין לו ציצית בעירו שאסור לו ללבוש בגד של ארבע כנפות אם לא מפני כבוד הבריות (מגן אברהם סי' יג ס"ק ח).

היוצא מדברינו

הקב"ה לבש פורפירא בים סוף כשלחם במצרים, ובשעת החורבן קרע אותו מעיל, וגם בני ישראל הולבשו פורפירא במדבר ובכל שעת גאולה. ופורפירא הוא בגד של תכלת, ואותו פורפירא היה של חלזון, לכאורה. ולדברי כמעט כל הראשונים והאחרונים אנחנו מרמזים לזה בהסרת טליתותינו בתשעה באב, לכאורה משום שפירשו 'פורפירא' תכלת, וגם התכלת בציצית מרמז למלחמת היס. ונראה שכך המקור לדברי האר"י ז"ל לתלות העדר התכלת בחורבן. אבל עדיין התכלת בנמצא, רק שיש סכנה בהשגתו, ודווקא מפני שאפשר להשיגה אמרו חז"ל שהיא נגנזה. אבל ודאי שמי שימצא פורפירא נמכר בשוק מחויב לקיים מצות ציצית כתיקונה.

ותראה שזה שפירשתי "פורפירא" – טלית מצויצת בתכלת, כך יוצא מדברי המדרשים ופירושי הראשונים, והבנת הלבוש באסמכתא של קדמוני אשכנז. ואין זו מסקנה של חוקרים ואנשי מדע, ח"ו, אלא מסורה חזקה מרבותינו. ועוד תראה שהאר"י ז"ל לא כתב שאי אפשר שתהיה תכלת בזמנינו, אלא בא להסביר ההלכה שהתכלת אינה מעכבת את הלבן, ואיך שייך המצוה בלי חלק עיקרי זה. והסביר כן על פי הארת הספירות, ושזה שייך לחורבן בית המקדש. ודבר זה נרמז דווקא בעניין פורפירא של הקב"ה. ואפילו הישועות מלכו שהביא האר"י כמקור לביטול תכלת לא סמך על זה לבטל תכלת ברור. ודברי המדרש בגניזת התכלת, יש להבינם כפשוטם שמדברים על הקושי בהשגת דג הפורפר, ולא על ביטול המצוה ואי אפשרות קיומה. ואפילו הישועות מלכו שהבין שיש כאן ביטול המצוה תלה הביטול בסכנה שבהשגת התכלת. ויהי רצון שיתקיים בנו מה שכתוב (ישעיהו סא, י): "שוש אשיש בה' תגל נפשי באלקי כי הלבשני בגדי ישע מעיל צדקה יעטני כחתן יכהן פאר וככלה תעדה כליה" (עיי' פסיקתא וילקוט שמעוני שם). במהרה בימינו אמן.

* * *

"...וּנְתַנּוּ עַל צִיצַת הַכֶּנֶף פְּתִיל
תְּכֵלֶת. וְהָיָה לָכֶם לְצִיצַת וּרְאִיתֶם
אֹתוֹ וּזְכַרְתֶּם אֶת כָּל מִצְוֹת ה'
וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם..."
(במדבר טו, לח-לט)

"וראיתם אותו וזכרתם את כל
מצות ה' – שקולה מצוה זו כנגד
כל המצות כולן.
ותניא אידך: וראיתם אותו
וזכרתם... ועשיתם – ראייה מביאה
לידי זכירה, זכירה מביאה לידי
עשייה. ורשב"י אומר: כל הזריז
במצוה זו – זוכה ומקבל פני
שכינה..."
(מנחות מג ע"ב)

* * *